

3276

BANKSZABADALOM ÉS MEZŐGAZDASÁG

GYAKORLATI AGRÁRPOLITIKA

a mezőgazdasági válság gyökeres orvoslására

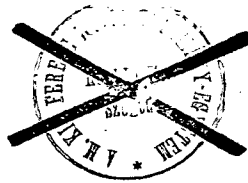
Irta

NAGY LÁSZLÓ

*

Budapest, 1898

Singer és Wolfner bizománya

20106

TARTALOM.

	Lap
Gazdasági átalakulás	5
Mezőgazdasági válság	9
Jegybank és közgazdaság	18
Osztrák-magyar bank és bankelméletek	24
Takarékpénztárak	47
Szövetkezetek	63
Mire törekedjünk?	80

Gazdasági átalakulás.

A magyar alkotmány visszaállítása óta elmúlt immár három decennium.

Bárha harminc év nem nagy idő is a népek életében, ránk magyarokra nézve ez az imént múlt harminc esztendő mégis századokkal felérő korszakot jelent, s mondhatnók, hogy tartalom s a nemzeti munkásság szempontjából egyenértékű a megelőző háromszáz esztendővel.

Valóban, ha összehasonlítjuk hazánk mostani állapotát a harminc év előttivel, a haladás, az emelkedés s az átalakulás oly kolosszális perspektívája tárul szemeink elé, melyet a csodákkal kell határosnak mondanunk. Az élet minden nyilvánulási terén, irodalomban, művészetben, társadalomban és politikában egyaránt, de kiváltképpen a gazdasági életben, s annak minden ágazatában mesés az átfarmálódás! Az akkor még kissé romantikus színezetű, ideálókért lelkesülő életnek nyoma sincs többé. Helyét teljesen meghódította a reálizmussal telt modern és legmodernebb nyugati kultúra, melynek „üzlet“ a jelszava, s melynek legjellegzetesebb tényezői: a gőz és a villamosság, ottthont találtak széles Magyarország minden zugában. Az irodalom, a művészet és tudományosság modern és teljesen európai színvonalra emelkedtek; a társadalomban a művelt elemek hatalmas térfoglalása regisztrálható; halványodó, vonzerejüket vesztő régi jelszavak, új irányok és új tömörülések jellemzik a politikát. A gazdasági életben pedig az akkori csaknem kizárólagos keresetforrás, a pátriárkális

modorban tüzött östermelés helyén ma modern *pénzgazdasággá* alakult belterjes mezőgazdaság, ipar, kereskedés és forgalom karöltve produkálják a szédítően megsokasodott nemzeti jövedelmeket a hasonló arányokban megsokasodott szükségletek kielégítésére. — Ime nagy vonásokban a megújódott Magyarország képe.

És ez a nagyszabású átalakulás harminc esztendő műve. Igen, harminc esztendőé csupán.

Igaz ugyan, hogy a hűberiségnek a gazdasági fejlődést bénító, minden haladást megakasztó institucióitól és jogviszonyaitól már 1848-ban megmenekedtünk; azonban a hajnalhasadás nyomán fölzuduló csatazaj az önvédelem, a harctér számára foglalt le minden erőt, majd pedig az elnyomatás közvetlenül rá következett korszakában nemcsak hogy nem követtük a haladás útján a bennünket messze elhagyott nyugatot, hanem inkább kettőzött léptekkel haladtunk visszafelé. A szabad lélegzés elfojtása stagnálást eredményezett, a passzív rezisztencia lelohasztott minden vállalkozási kedvet, s közzgazdasági állapotainkat a a természetszerű fejlődés ellenére is hátra felé vetette; úgy, hogy 1867-ben semmi esetre sem voltunk a gazdasági kifejlettség valami sokkal magasabb fokán, mint a melyen 1848-ban állottunk.

S. ime a 30 év előtti kezdetleges közzgazdasági viszonyokkal szemben ma már egy vonalba sorakozunk a nyugatnak sok százados kulturmunkára visszatekintő népeivel. A lenézett, kicsinyelt ázsiai jövevényről, a hitelvesztett, félbarbár magyarról 30 év múltán nem kisebb tekintély, mint a németek hatalmas és zseniális császára ország-világ előtt elismeréssel konstatálja, hogy egyenlő tényezőként illeszkedik az európai nagy kulturnépek sorába. Hosszu századok mulasztásait helyreépítolta a lázas munka, a pihe-nést és fáradságot nem ismerő tevékenység 30 esztendeje, úgy hogy ma már nemcsak, hogy lépést tartunk nyugoti szomszédainkkal, hanem sikerrel versenyezzünk is velök a gazdasági tevékenység számos ágában.

Van virágzó, élénken lüktető kereskedelmünk, melynek virágzása révén annak gócpontja, Budapest, a világvárosok sorába emelkedett; ugyszólván a semmiből teremtettünk

jelentékeny életképes gyáripart, melynek termékei régi iparüző államok gyári termelvényeivel vetekedve szedik Európaszerte a kiállítások díjait és kitüntetéseit; s a világversenyben földművelésünk termékei is diadalokat aratnak. A közgazdasági tevékenység minden ágának szolgáltatásban pedig a köziekedési eszközök hatalmas komplexuma, kiterjedt vasuthálózat, szabályozott folyammedrek és csatornák, posta, táviró és telefon közvetítik a forgalmat úgy a mint azt egykor a nagy Széchenyi lelke sóvárogta.

Ime a haladás, az emelkedés és átalakulás káprázatosan fényes tündérképe. De mily elszomorító ám e ragyogó kép visszája! Mily ijesztő az az árnyék, melyet az átalakulásra fordított adósságok milliárdjai gazdasági életünkre vetnek; és az a másik még sötétebb árnyék, melyet a magasra emelkedett plutokrácia borít az anyagi függésbe jutott középosztályok korrumpált erkölcsével, s a független egzisztenciák megkritikálásával társadalmi és politikai életünkre, s a mely árnyék sötétjében oly nagyra nőtt a fölforgató szociális tanítások kelendősége. Mily szembeszökő s a nemzeti lét szempontjából mily elszomorító jelenség, hogy az ősidők óta üzött földművelés, mely nemzeti jövedelmünk nagy zömét szolgáltatja, nem tudott lépést tartva haladni a jólét utján az ipar és kereskedelemnek, a nemzeti gazdálkodás eme zsenge csemétéinek tüneményes megizmosodásával. Hogy mialatt a kereskedő és iparüző osztályok gyarapodtak és megvagyonosodtak, addig az átalakulás forgataga sorvasztó lázba ejtette a nemzettest legéleterősebb és legnemesebb szervét; a földbirtokos mezőgazdák tulnyomó számu, vagyonos és hazafias osztályát; s különösen a nemzetfentartó közép-birtokos *gentry*-osztályt pusztulásba sodorta. Mily megdöbbenő jelenség, hogy az átalakulás folyamata éppen azt a *gentry*t morzsolta össze, mely az átalakulástól feltételezett általános föllendülés előfeltételeit is megteremtette; hagyományos hazafiságában önzetlenül támogatván és diadalra segítvén Széchenyi Istvánnak és Kossuth Lajosnak önös érdekével ellenkező liberális eszméit; azokat az eszméket, a melyeken a mai modern Magyarország felépült.

Mily szembeszökő és elszomorító, hogy az általános

felvirágzás, a betétek millióinak felhalmozódása, az emelkedő jólét és terjedő fényűzés közepette a földművelés válságba jutott. Hogy a mezőgazdasággal foglalkozók azelőtt gazdag és megelégedett osztályának — a nemzet zömének — vagyoni egyensulya megrendült; hogy javarésze lejtőre jutott, nagy tömegében elbukott, és hogy felszinen maradt töredékei is a pusztulás örvénye felé sodortatnak.

És ez a fényes érem homályos oldala.

Mezőgazdasági válság.

A haladás ragyogó köntösében pompázó Magyarország gazdaságilag súlyosan beteg.

Szervezetét régidők óta dulja már az emésztő kór, a mely ellen kormányaink a multban nem applikáltak a hetyke gunynál s a rideg tagadásnál egyéb orvosszereket. Így aztán nem csoda, ha a baj veszedelmesen elhatalmasodott.

Már pedig ha azt tapasztaljuk, hogy magukban véve jelentéktelen dolgok és jelentéktelen okok is nagy horderejű fejleményekhez vezethetnek, úgy az a nagyszabású gazdasági betegség, melynek annyi szimptomáját észleljük már évek hosszú sora óta, s észleljük napról-napra mind sűrűbben; mindegyre kiáltóbb megnyilatkozásban: bizonyára méltán fölkeltheti a legszélesebb körök figyelmét s megérdemli, hogy vele a nemzet minden rétege, a társadalom minden érdekköre, minden politikai elem és minden számottevő tényező behatóan foglalatoskodjék.

És valóban az agrár bajok és agrár panaszok ma már sehol, még a kormány szféráiban sem lesznek tagadva, sem gunyolva, kicsinyelve, miként az még csak a közel multban is történt. Sőt a kormányhatalom is, melynek liberális doktrínái még csak nemrég in contumaciam anathéma alá vetették az agrártörekvéseket, kezdi belátni, hogy a „laissez faire“ harminc év óta követett kényelmes elve immár tarthatatlan. Az agrárkérdés ma már teljes polgárjogot nyert még a liberális körökben is, úgy hogy véle

már a legelőkelőbb kormányparti politikusok is komoly belemélyedéssel foglalkozhatnak, a nélkül, hogy a reakcionárizmus oktalan vádjától kellene tartaniok. Es megértük ime, hogy a régi, ultramerkantil liberális gárda ifju zászlóvivője, *Tisza István* is elismeri, hogy „*a magyar nemzet nagy zöme földművelésből él*“, és elismeri, hogy „*nemzetünk szín-javának sorsa hazánk földjével van összenöve*“, sőt hogy még arra az örvendetes következtetésre is eljut, hogy „*valóság-gal hazaurulást követ el, ki bárminő teoriák kedvéért megtagadja azt a védelmet, melyre mezőgazdaságunknak föltétlenül szüksége van.*“

És ebben az elismerésben nagy vigasztalás és nagy serkentés rejlik a szorongatott magyar mezőgazdára nézve. Vigasztalás, mert elejtését jelenti a kormány és pártja, és különösen a Tisza-éra által, — vétkes mulasztásaikat palástolandó — a földbirtokosok tömeges pusztulása tekintetében husz éven át föntartott és előszeretettel terjesztett azon lelketlen tanításnak, hogy *csak a férgese hullik*, a min nincs mit sajnálni, nem érdemes, sőt kár is lenne megmenteni, mert hisz a helyét elfoglaló idegen elemek — jobbára gazdag tökepenzesek — jó és pontos adófizetők. Vigasztalás, mert fölismerését jelenti azon megtagadott igazságnak, hogy „*a kié a föld, azé az ország*“, minélfogva az állam szempontjából éppenséggel nem lehet közömbös, hogy ki az ő adófizetője. Vigasztalás, hogy végre kormány és kormány-párt tudatára ébredtek, hogy: „*közgazdasági politikánk leg-égetőbb, legfontosabb föladatát a gazda bajainak orvoslása képezi.*“ És serkentés rejlik ezen elismerésben arra nézve, hogy a mezőgazdák, fölhagyva a csöndes rezignációval és epés rekriminációkkal, kilépjenek végre a cselekvés terére, és szenvedélyektől ment komoly megfontolással formulázzák teendőiket, lássanak munkához, takarítsák félre utjokból boldogulásuk mesterséges korlátait és erélyesen létesítsék mindazon intézkedéseket és védműveket: „*melyekre mezőgazdaságunknak föltétlenül szüksége van.*“

A mezőgazdasági válság csirái merő gondatlanságból konkolyként keveredtek az 1867-iki vetés tiszta buzája közé.

Látnoki szemekkel mélyen tekintettek be a jövőbe azok a hazafiak, a kik a kiegyezésben nem sajnáltak

milliókat adni cserébe a szabadságért. Ősztönük megsejtette a fölszabaduló erők titáni munkáját s nem volt kétségük az iránt, hogy a közgazdasági életnek a szabad légkörben bekövetkezendő föllandulása bőségesen fogja kárpótolni a kiegyezési milliókkal megcsorbult nemzeti vagyont. S az alkotmányos kormány és törvényhozás, teljes bizalommal az elmaradhatatlan siker iránt, serényen karolt föl a közgazdaság terén minden törekvést és minden vállalkozást. De a mily helyes érzékkel fogták föl az ipar és kereskedelem elmaradottságának nagyjelentőségű hátrányait, a mily szerencsés kézzel igyekeztek segíteni — s az eredmények tanúsága szerint — sikerült is segíteniök e bajon; épp oly mértékben hiányzott érzékük — vagy talán csak érkezésük a földművelés legégetőbb szükségleteinek fölismerése iránt. Eltelve hő sóvárgással az ipar és kereskedelem nagyraemelése után, mint a mely két gazdasági faktor vagyonteremtő erejében a nyugoti nagy nemzetek fényének, nagyságának és hatalmának talizmánját fölismerték, — minden igyekezetök ezen két közgazdasági tényező megizmosítására, s a haza számára való gyümölcsözővé tételére irányult; a földművelés érdekeit pedig teljesen elhanyagolták.

Igaz, hogy a mezőgazdaság nem is irányította magára semmivel a közfigyelmet; szféráiban a magas terményárak mellett csend és béke honolt. Azonban az eseményeket irányító politikának számot kellett volna vetnie tudatos munkássága fejleményeivel, s midőn a közterhek rohamosan növekvő áradatát zúditotta a földbirtokra, gondoskodnia kellett volna ezen fokozott követelményekkel ostromolt adóalap adózőképességének megfelelő emeléséről.

Végzetes hiba, hogy első alkotmányos kormányaink ezt tenni elmulasztották, s féltett kisdedeiknek, az ipar és kereskedelem fejlesztésének szentelve minden igyekezetöket és teljes tevékenységöket, a földművelés kiáltó szükségleteit még csak észre sem vették.

Pedig természetes és előrelátható volt, hogy a mi anyagi gondokat nem ismert, kevésbbé mozgékony, inkább konzervatív hajlamu, jóléthez, teljes jövedelme feléléséhez szokott mezőgazdánk, midőn a hetvenes évek pitymallásá-

val azon veszi észre magát, hogy megszokott rendes jövedelme összébb és összébb zsugorodik, hogy jövedelmét a termelés emelkedő költségei, az emelkedő életigények és mindenek fölött az emelkedő adók haladványszerüleg apasztják; — jövedelmeinek ezen devalvációjába nem fog tunyán belenyugodni, hanem inkább hévvel fogja keresni a jövedelem restaurálásának módozatait. A megszokott módról, a módadta társadalmi pozicióról néma megadással lemondani, a dekadenciát tétlenül tűrni, ez olyas valami, a mi ellenkezik az ember mindig előre törekvő ösztöneivel, a mire éplelkü ember alig képes. Ha valakinek, bárkinek, akként alakulnak körülményei, hogy a maga és övéi élet-szükségleteinek kielégítésére kevesebbjé jut, mint a mennyivel megszokta volt rendelkezni, a mutatkozó hiányt egy bizonyos mértékig menő takarékoszággal is pótolhatja ugyan; hanem azért az egeket is megostromolja az elvesztett jó mód visszaállítása érdekében. A takarékoszággal pedig — a mig az csak egyáltalán lehetséges — semmi esetre sem képes tulmenni azon a határon, a melyen belül még fentarthatja a régi módnak legalább a látszatát. Ez már oly általános emberi tulajdonság, a mi közös vonása édes mindnyájunk lelkületének. Talán egy neme a hiuságnak, de oly hiuság, a mely még a legmegátalkodottabb cinikus lelkébe is mélyen van befészkelve.

A magyar mezőgazdától pedig ez a béketűrő lemondás, a visszaesésben való tétlen megnyugvás annál kevésbbé volt várható; mivel ő véle átszarmazott a régi időkről az új érába a hajdani birtoklás előkelőségéhez füződött nimbusz is. Átszarmaztak véle a magyar földbirtokos hazafias hagyományai és átszarmazott a „*noblesse oblige*“ elve, melyeket a megnehezedett életkörülmények közepette is kötelezőleg alkalmazott magára, s melyek együttvéve tiszteletet és előkelő poziciót biztosítottak számára a társadalomban. Ezen pozició külső attribútuma a mód, erkölcsi támasza a megközelithetlenség, az anyagi függetlenség lévén, mi sem természetesebb, mint hogy a takarékoszággal — a mennyiben annak elveit inaugurálta jövedelmei csorbulásának ellensúlyozására — vajmi hamar elérte azt a határt, a melyet viszont öröklött tekintélyének csorbája nélkül át nem lép-

hetett. Mert ezt a határt csak a legvégső esetben lépi át az ember. Minden tisztos munka, minden tisztos törekvés, sokszor a kevésbé tisztos is végső és legfőbb célját, legfőbb jutalmát embertársaink kivivott becsülésében találja föl. Ezért legmélyebben sujtó az a veszteség, mely a közbecsülés rovására megy, melynek elkerülésére nem riadunk vissza semmiféle áldozattól. Minthogy pedig a mezőgazda jövedelmeinek csorbája a takarékoságban elegendő födözetet nem talált, mert annak határt szabott esetről-esetre a társadalmi helyzethez mért létminimum, előállott a deficit, ennek födözetére pedig megszületett az első — adósság. Az elsőt aztán szaporán követte a második, a másodikat a harmadik és negyedik, és így tovább, míg nem azok összege szép kerekre nötte ki magát. És ha nehéz szívvvel csinálta is az első adósságot, azt elviselni még nem volt nehéz. Egy-két száz forintnak az uzsorakamatja még nem a világ és egy jó termés mindent helyreépíthet. De a sok kicsi sokra megy s a sokra növekedett adósságoktól való megszabadulás reményével már egy esetleges jó termés sem kecsegtethetett. És ha egy ilyen jó termés reményében csinálta mezőgazdánk az első adósságot, most már, — ezek fölszaporodtával — a várva várt bő termést, ha nem jött magától, akarva nem akarva, de kénytelen volt — kieroszakolni és állandósítani.

Ekként vezette rá a kényszerűség a magyar mezőgazdát a gazdálkodás belterjes üzésére, ha pénz és alkalmas hitel híján kezdetben vonakodott volna az uzsorások 20—30 percentes pénzével instruálni gazdaságát.

Ezzel a kényszerűséggel kormányaink nem vetettek számot.

Már pedig földművelésünknek belterjes pénzgazdasággá, illetőleg hitelgazdasággá való szükségszerű átalakulását lehetetlen volt előre nem látni. Mindazonáltal a modern pénz- illetve hitelgazdasággá vált földművelés pénz és hitel nélkül maradt. A *par excellence* agrikulturn Magyarországon pedig, az iparüző és kereskedő nyugati hitelintézményeinek kópiája alakjában törvényhozási uton, állami kedvezésekkel teremtett hitelszervezetét a még csak keletkezendő ipar és kereskedelem kizárólagos szolgálatára utasította, s könnyel-

műien elnézte, hogy a mezőgazdaság a hiteléletből holmiféle külföldről becsempészett doktrinák kedvéért kirekesztessék.

A mezőgazda személyes hitelének jogosultsága megtagadtatván, be kellett érnie a nehézkes, hosszadalmas és méreg drága földhitellel, vagy pedig személyes hitele tekintetében a még drágább uzsorással. Bármelyiket vette is igénybe, nagyon csekély kilátásai lehettek arra nézve, hogy a mezőgazdasági üzemből csak a horribilis kamatok is megtérülhessenek. A 20—30 évi amortizációra felvett zálogleveles kölcsön után 10—15%-os annuitást kellett fizetnie, zálogleveleit pedig legfőleg 60—70 frtos árfolyammal értékesíthette. És a nagy kölcsön csekély ellenértékéből természetesen leszámítottak még a mindenféle bélyegek, illetékek és eljárási költségek is. Ha pedig a telekkönyvek sárguló levelei közt kutatunk, bőven találunk ezen telekkönyvek teherlapjain a hetvenes évek dátumával 20—25%-os, sőt még ennél is magasabb percenttel kamatozó kölcsönöket bekebelezve; és pedig bekebelezve jobbára oly nevek javára, melyek a C. lapok csöndes okkupációja után — retrográd fejlődési irányban haladva jutottak el a B. lapokra, a hol manapság pompáznak.

Erre a hitelre volt utalva a magyar mezőgazda, midőn a viszonyok kényszerűsége, jövedelmeinek kemény megtizedeltetése a termelés felfokozására, őseitől elhanyagolt állapotban rámaradt gazdaságának modern felszerelésére, sok pénzt és sok befektetést igénylő belterjesítésére szorították. Erre a hitelre támaszkodott, ezen az ingatag talajon épült fel az ő belterjes hitelgazdasága. — Csoda-e, ha a rázuduló veszedelmek árja elsöpörte?

És nehéz-e vajjon eltalálni, hogy az ilyen és hasonló hitelpénzekkel eszközölt befektetések kinek számára termették gyümölcseiket?

Az uzsora által fojtogatott mezőgazdaságnak nagy későn siettek csak segélyére az országszerte alakuló vidéki takarékpénztárak, a magyar mezőgazda kielégítést kereső hiteligenyei által teremtett ezen speciálisan magyar hitelintézmények. Azok a részvénytársulati alapon létesített vidéki pénzintézetek, melyeknek gyalázása és szidalmazása egy idő óta oly nagyon divatba jött, és divatba jött külö-

nösen a mezőgazdák szószólóinál, s melyeket *Emödy József* is *Igazi magyar agrárpolitikájában* jónak látott „a mezőgazdák érdekei ellen nemzetközileg szövetkezett ingó nagytőke szédelgő expozitívái“ és „takarékpénztáraknak nevezett uzsorás intézetek“ gyanánt aposztrofálni. A mely intézetek pedig éppen a fuldokló mezőgazdák fölkarolásával, s az országszerte elharapózott uzsora kipusztításával oly áldásos missziót teljesítettek, s a mely intézetek minden gyalázás és minden szidalmazás dacára a jövőben is a mezőgazda hiveséges gyámolói, személyes hitelének hivatott sáfárjai maradnak.

Csakhogy ezen intézetek alakultával vajmi nagy volt már mindenfelé azoknak a mezőgazdáknak a száma, a kik számára elkésve érkezett már ez a segély. A kiknek haldoklását hosszabbította meg csupán, de a kiket a bukástól megmenteni már nem lehetett.

És a midőn azt tapasztaljuk, hogy a mezőgazdasági válság pusztító ereje nem érvényesült egyforma intenzivitással a mezőgazdasággal foglalkozók minden rétegénél, ezen jelenség magyarázatát könnyen megtaláljuk, ha osztályonként vizsgáljuk a műveltség és társadalmi pozícióhoz mért létminimum, és a jövedelem csorbulásának egymáshoz való arányait. A hol ez a csorbulás nem éri el a létminimum határait, ott nincs baj. De bezzeg baj van ám ott; a hol ezeket a határokat tullepi! Mert eme két határvonal találkozásának adósság és pedig hajmeresztő, telhetetlen uzsoraadósság az elkerülhetetlen következménye.

A nagybirtokosnál ez a két határvonal távol marad egymástól, miért is ott a baj fájdalmat okoz csupán, de nem gyilkoló hatású. A 100.000 forint évi jövedelem fölött rendelkező főur grand seigneur marad 60.000 forintra csapant jövedelmeivel is; az ő létét, anyagi egyensúlyát nem fenyegeti végzetes veszedelem. A kisbirtokos paraszt vállaira pedig alig nehezednek súlyosabb terhek, mint a minőket azelőtt viselt; miért is soraikban elvéve fordul csak elő visszaesés, és a nagy többségnél inkább anyagi előremenetel tapasztalható. A birtokosok eme két osztályának a válságos viszonyokkal szemben tanusított szívósságát, erőteljesebb ellenállási képességét a minimális életszükségletek határvonalainak rendkívül nagy elaszticitása magyarázza meg.

Ám ha az 1000—2000 forint jövedelemmel rendelkező földbirtokos jövedelmei 600—1200 forintra apadnak, ez már oly súlyos megbillentése az anyagi egyensulynak, a mi elviselhetetlen. Oly baj, a mely ha gyökeresen nem orvosoltatik, föltétlen bukásra vezet. Ezek csak úgy menekedhetnek meg a bukás veszedelmétől, ha megcsappant jövedelmeik birtokuk hozamának fölfokozása útján megszaporttatnak. Ha az intenziv termelés eszközei: a mezőgazdasági üzemben nyereséggel hasznosítható olcsó pénz, a gyors és olcsó hitel kellő idején rendelkezésre bocsáttatnak; a miről a kormányhatalom föladata lett volna gondoskodni.

De első alkotmányos kormányaink ezen kötelességet elmulasztották teljesíteni; a későbbiek pedig konokul megtagadták.

Mikor a mezőgazdák bajai már annyira fölszaporodtak, hogy hangos szóval adtak panaszaiknak kifejezést s főnhangon követelték türhetetlen helyzetük javítását, akkor már Tisza Kálmán tartotta kezében a kormánygyeplőt. Már teljes virágában állott a holt betű, az indolens negáció, a doktrinák és teoriák merev uralma; a közgazdasági kérdéseket pedig az ő vaskalapos merkantil gárdája dominálta, mely előszeretettel hirdette, terjesztette az ultramerkantil tanításokat, fölismerve a hamis tanók kiváló alkalmatosságát önző hatalmai céljai szolgálatára. Hiába hozták föl az agráriusok igazaik bebizonyítására a tárgyi indokok egész halmazát, hiába hivatkoztak a humanizmus parancsaira, emberszeretetre és lelkiismeretre. Hiába mutattak rá a pusztulás széles dimenzióira. Hiába a polyglott magyar nemzet ama kardinális állampolitikai érdekére, mely megköveteli, hogy a monarchia súlypontjának predesztinált erős és egységes Magyarországon a hegémónia, a földbirtokkal kapcsolatos politikai jogok az uralkodó, államalkotó faj kezéből ki ne sikoljanak; és tehát megköveteli, hogy a magyar föld a magyaroké legyen, a legmagyarabbaké maradjon. — Mind hiába!

Mindezeknek az érveknek, s azok logikus következményeire alapított követeléseiknek hallgatást és visszavonulást parancsoltak a bálványozott idegen Istenképek, a merkantil doktrinák és teoriák nagyhatalmu papjai, a

rideg tagadás és embertelen közöny apostolai. Azok a fanatikus haruspexek a kik akkor is megőrzik arcuk komolyságát, midőn egymásra tekintenek. És bármikor került szőnyegre a parlamentben a gazda veszedelme, a fölpanaszolt kóros jelenségek előidéző okait — elvitázhatatlan ügyességgel és bámulatot keltő leleményességgel — mindenkor a *vis maior*-ra tudták visszavezetni. A parlamenti többség pedig a cselekvés, a segítség kötelezettsége alól való illetően kibuvást és meghátrálást mindenkor fedezte helyeslő szavzatával.

Igy érett meg a romlásra a magyar középbirtokos.

Fülig eladósodva, a bukásra teljesen kikészítve találta őt a mezőgazdasági termékek árdepressziója. Oly állapotban, hogy csak egy lökésre volt szüksége és megindul a lejtőn lefelé.

És mintha csak az égiek esküdtek volna össze megromlására, olcsó gabnaárak és magas munkabérek, filloxera és peronoszpóra, sáska és hesszeni légy, ármentesítés és vizszabályozás, sertésvész, száj- és körömfájás és egyéb Istencsapások, s mindezek stilszerű koronájául kereskedelmi szerződéseink, versengve tolongtak ezen végzetes lökés megadására.

Talán az égiek esküdtek romlást szegény fejére!

Mindezekből pedig az az egy dolog mindenek fölött világos, hogy a hitelügy szervezetlen voltában rejlik a mezőgazdasági válság erejének intenzivitása. Hogy az elpusztult és pusztuló egzisztenciák romlásának ez volt, és ma is ez a főtényezője, hogy ezt sinli leginkább az egész mezőgazdasági organizmus, hogy ez az oka annak, a miért a többi gazdasági betegségek a beteg testben elhatalmasodnak.

És világos, hogy a mezőgazdaság organizmusa azért beteg, mert hiányos benne a vérkeringés, a hitelcirkuláció; mert gonosz kezek által el van kötözve a hitelerezet ama főütere, a mely a közgazdasági organizmus szívével összekötné, mert el van tőle rekesztve az olcsó pénz és olcsó hitel egyetlen és legfőbb forrása — a jegybank.

Jegybank és közgazdaság.

A modern gazdasági élet éltető elemei a pénz és a hitel.

A verseny szabadsága üzletté varázsol át minden közgazdasági funkciót, s különösen üzletté válik minden fajta termelés, melyet a verseny meghatványoz. Melynek tényezői, a tőke és a munka, — minthogy a termelvények ára a termelésnek a verseny okozta hatványozottsága folytán megnövekedett kínálat által csökkenést szenved, — veszítenek produktivitásukból.

A gazdálkodó alany, a gazdaságában rejlő tőke produktivitásának ilyenén megcsökkenéseért újabb tőkék bevonásával keres kárpótlást, idegen tőkék hasznosítására törekszik. Minthogy pedig a tőke produktivitásának csökkenését a tőketömegek folytonos szaporodásával karöltve növekvő kínálat is elősegíti, a hasznot kereső érznek mind több és több alkalma nyílik idegen tőkét hasznosítani új és újabb vállalataiban; míg a munka produktivitása — a terjedő vállalkozással emelkedő munkakereslet folytán — a termelvények áresésétől szenvedett veszteségeért nemcsak paralizáltatik, hanem határozottan emelkedik.

Minthogy tehát a tőke által a termelés, a vállalkozás, és ezek közvetítésével a munka produktivitása is emelkedik, az emelkedés eme tényezőjének, a tőkének s a véle egyértelményü pénznek, és a pénzt szolgáltató hitelnek mind fontosabb és elhatározóbb szerepe jut a közgazdasági életben, s domináló állásba helyezkedik.

A pénz és hitelügyek vezérlete ekként az üzletté

alakult egész orgánikus közgazdasági élet kormányzatává válik s minden közgazdasági tevékenységnek ez szab irányt és határokat. A pénzforgalom a vérkeringés szerepét tölti be a közgazdaság orgánizmusában, s ezen keringés szabályozására és irányítására — a közgazdasági élet kormányzásának eme nagyfontosságú szerepére — a jegybankok hivatvák.

A jegybank a nyugati kereskedő és iparos élet teremtménye, s eme közgazdasági ágak nagyrafejlődésének leg-hatalmasabb rugója lett. Kezdetről fogva a kereskedés és ipar hiteligenyeinek szolgálatára rendeltetett s szervezetében azok természetéhez simult, irányadó szabályait és elveit azok életéből merítette. Ezen irányelvek és szabályok százados gyakorlat által szentesítve a csalhatatlanság nimbusát vonták maguk köré, s egy valóságos tudományos kultusz által a jegybankok *conditio sine qua non*-jává avattattak.

Már pedig ezen intézmények megalkotói korántsem bírtak az általuk hozott rendszabályokban rejlő csalhatatlan, meg nem javítható és meg nem másítható örök igazságok azon tudatával, melyre ma annyi nemzetgazda esküszik. Sokkal valószínűbb, hogy ők csak annak a módját találták ki, miként lehessen a *hasznos iparkodás*, a hitelt érdemlő és a hitelért *teljes garanciát* nyújtó *reális* vállalkozás pénzükségletét kielégíteni akkor, midőn a szükségelt pénz nem áll rendelkezésre. Kitalálták annak a módját, hogy az ilyen közhitelt és közbizodalmat érdemlő gazdasági vállalkozás számára miként lehessen a közhitelt és közbizodalmat tőkésíteni.

Hogy pedig az ilyen közhitelt és közbizodalmat érdemlő vállalkozás ezen intézmény gyermekkorában csakis az ipar és kereskedés terén merülhetett föl, az természetes. A föld a feudalitás védpajzsa alatt elidegeníthető nem lévén s birlalásának a születés képezvén első attributumát; a birlaló kötelezettségeiért nem nyújtott semmiféle garanciát, tehát hitelképtelen volt, közbizodalomra, közhitelre igényt nem tarthatott. De másrészt szükségét sem érezte a hitelnek — a szónak gazdasági értelemben vett jelentősége szerint — mert a feudális jogrendszer biztosította

a birtokosnak kenyerét s a maga és maradékai egzisztenciáját.

A jegybank funkciója tehát az ipar és kereskedés terére volt utalva, helyesebben korlátozva, és csak természetes, hogy azok képmására teljesen áthasonult.

És azok az egyszerű *modus vivendi*, a *clientela foglalkozásának természetéhez mért* egyszerű üzleti és ügyviteli szabályok, melyek ezen intézetekben a gyakorlati élet önként jelentkező kívánalmai folytán meghonosodtak, ma a bankpolitikai bölcsesség netovábbjai. Egyedül üdvözítő örökbölcs teoriák, megdönthetetlen igazságok, melyeket fölébe kell rendelni minden egyéb érdeknek, akár egy egész nemzet léteérdekeinek is.

A nyugat tőkegazdag államaiban különben semmiféle érdeket sem sért a jegybankok ily eksklusiv kommerciális jellege. A nagy tökebőség következtében sem nem egyedüli, sem pedig nem legolcsóbb pénzforrások, s ha a nyugati nemzetek mezőgazdasága nem tört utat a jegybankokba, s azoknak a maga természetével ellenkező szabványait és üzletelveit meg nem döntötte, annak egyszerűen az az oka, hogy azt meg sem kísérelte. Hogy ezen fölösleges fáradságtól az elhelyezést kereső bőséges és olcsó tőkék versenye fölmentette.

Igy csontosodott belé idők folytán a jegybankokba az eksklusiv kommerciális jelleg, miután szolgálataikat a földművelés nem igényelte s hallgatólagos beleegyezéssel az ipar és kereskedelemnek mindenestől átengedte.

A „*par excellence*“ földművelő Magyarország pedig, melyet valójában a mezőgazdaság éltet, a hol „*a nemzet nagy zöme földművelésből él*“ s a népesség „*színe-javának sorsa hazánk földjével van összenöve*“, a hol a földművelés mellett a közgazdasági tevékenység egyéb ágainak jelentősége csaknem elenyészik, ez a „*par excellence*“ földműves ország fotografikus hűséggel vette át a nyugat ezen intézményét s azon módon illesztette bele közgazdasági orgánizmusába. Egy oly jegybankra bizta eminenter agrikultur jellegű közgazdasági életének kormányzatát, mely a kereskedő és iparüző nyugati népek merkantil jegybankjainak szakasztott mása. Melynek vezetésében makacs következetességgel

érvényesítettnek a botorul importált merkantil doktrinák és teoriák üres formái, — mert lényegüket a való élet nem ismeri. Melynek irányadó elveihez a mezőgazdasági élet természeténél fogva nem alkalmazkodtatik; mely szent és sérthetetlen, egyedül helyes és egyedül üdvözítőnek magasztalt teoretikus elveinél fogva a közgazdasági tevékenység bármely ágát szolgálhatja, egyes egyedül a földművelést nem.

A pénztelen ország kezdetleges, fejlődésében hátramaradt, de erőteljes haladásra készített közgazdaságának a szükséges pénzzel való ellátására megbízatást nyert egy országos szabadalommal és mindenféle előjogokkal fölrüházott oly pénzügyet, melyet irányadó üzletelvi a közgazdasági élet legterjedelmesebb ágától, a nemzeti jövedelmek csaknem teljes összegét produkáló földműveléstől elszigetelnek. Egy oly pénzügyet, mely a kommerciális külföldről importált s a kommerciális külföldön is lehetetlennek, a kitűzött cél szolgálatára mindenkor alkalmatlannak bizonyult ultramerkantil üzletelvi a mezőgazdaság országos érdekeivel mereven szembeállította. Egy oly jegybank, mely teoretikus készfizetőképességének az élet által mindenkor lecáfolt dogmaszerű kritériumait tilalomfa gyanánt állítja a közgazdasági élet nagy zöméből, a mezőgazdaságból kiinduló „*realis*“ pénzkereslet elébe. Mely ezen pénzkeresletnek még létjogát is megtagadja a dogmái kedvéért s annak ernyedetlen üldözőjévé válik.

És ha a hazai ipar, kereskedés és forgalom szédítő haladása a jegybank hatalmas kezének roppant lendítő erejéről tesz tanuságot, mezőgazdaságunk mai állapotának siralmas voltához a kulcsot az olcsó hitel ezen hatalmas emeltyűjének kényszerű nélkülözése szolgáltatja.

Kétségtelen, hogy iparunk és kereskedelmünk azért tekinthetnek vissza a fejlődés, erősödés és nagyranövekedés oly káprázatos pályafutására, mert a jegybank kiapadhatatlan forrásából mindjárt kezdetben bőségesen áradott a pénz a zsenge csemeték ereibe, s mert az a fejlődés további folyamán mindegyre terjedelmesebbé váló véredényeket is késedelem nélkül töltötte duzzadóra a modern termelés ezen éltető elemével.

A földművelés, helyesebben a mezőgazdasági üzlet, — eme nagy pénztökeket forgató üzlet — föltétlenül reális hiteligényeit azonban a bankteóriák szörszálhasogató hivei a jegybankból kereken kitiltották. A mezőgazda váltója bankképtelennek, a bankjegyforgalom bankszerű fedezésére lényegileg alkalmatlannak deklaráltatott. És a gyakorlati élet által szülőházájában is annyiszor megcsufolt, mindig fikciónak bizonyult bankteóriák kedvéért föllállított ezen kárhozatos tilalom érvényben maradt annak dacára is, hogy a teóriák céljáról magáról a kényszerforgalom megállapításával már ugysis lemondották, s a teoretikus készfzetői képesség doktriner kritériumai a készfzetői kötelezettség megszűntetésével tárgyitalanokká váltak.

És e miatt a tartalom nélkül való elmélet miatt mezőgazdaságunk nélkülözni kényszerült s ma is nélkülözni kénytelen az olcsó pénz és olcsó hitel áldásait. A fináncbölcse- ség ezen holt, ezen agyonütött tételének nagyképüsködő csökönyösséggel való elötérbe tolása miatt a mezőgazda hiteligényeire ma is ki van mondva a bankképtelenség anatómája, annyira, hogy bankképtelen még az a vidéki pénzüintézet is, mely a mezőgazda személyi hitelével foglalatós-kodik. A mely intézetekkel ugyanazért csak oly korlátozott forgalmat tart fönn a jegybank, a mi a semmivel hatá- ros s a mely intézeteket a legképtelenebb szeszélyekkel és akadékoskodásokkal magától elriasztani, sorömpöitől távol tartani iparkodik.

A külföld intézményei iránt viseltető elfogult és aláz- kodó bámulatunknak s ezen föltétlen bámulat folytán köve- tett azon eljárásnak, hogy midőn azokat átültetvén, meg- honosítjuk, soha sem hozzuk összhangzásba a mi sajátos viszonyainkkal, más téren is sokszor tapasztaltuk már hasonló sajnos következéseit. Tapasztaltuk, hogy azok az intézmények, melyek hazájukban áldást hozók a közre s az előre törekvő köztevékenységét a boldogulás útján előre- segítik; mi nálunk az iparkodást akadályozzák s nem hogy szolgálják az életet, hanem inkább csak haladásában aka- dályozzák, gátolják, hátráltatják, zaklatják és megrend- szabályozzák.

Külföldimadásunknak azonban soha nagyobb kárát

nem vallottuk, mint jegybankpolitikánkkal; s ha közgazdaságunk recsegő-ropogó hajóját süllyedés fenyegeti, azt csak is ezen politikának tulajdonítsuk.

Az elsüllyedés veszedelmének elhárítására pedig ismerjük első és legsürgősebb teendőnknek a bankteoriák súlyos, de értéktelen lomját kivetni a hajóból.

Ne törődjünk vele, hogy a kormányosokat édes emlékek fűzik ezen ócskaságokhoz.

Osztrák-magyar bank és bank-elméletek.

A magyar közgazdasági élet fővezérletére hivatott „Osztrák-magyar bank” telivér idegen intézmény.

Idegen szervezetében, idegen nyelvében, idegen szellemében, külső megjelenésében és zárkózott belső életében.

Üzleti elvei a kereskedés és ipar légkörében fölnevekedett nyugoti jegybankok üzletelveinek szolgálai másolatai, teljes disszonanciában a mi agrárjellegű közgazdasági életünkkel. Annyira nyugati és annyira kommerciális, hogy idegenszerűsége szinte bántó, riktó és kihívó. Mintha csak elkívánckozna innét a messze nyugat pezsgő kalmárvilágába; s hihető, hogy például Hollandiában — ha oda helyezné át működése szinterét — bizonyára sokkal több népszerűségnek örvendene, mint a mennyi Magyarországon övezi.

Szellemével azonban ott is elszigetelten maradna, mert lelki rokonai abban a rég letűnt világban keresendők, a melyből hirmondónak maradt a mai ivadékra, s a mely rég letűnt kornak a „*copf*” adta meg ismertető jellegét.

Cselekedeteit a sablónok *copf*ja, a dogmák rideg tekintélye irányozzák; s a mit tesz, azért teszi, és akként cselekszi, a miért és amiképpen az *előírva* *vagy*on.

De hát hogyan is kerekedhetnék a gyarló ember az ő véges eszével a dogmákban írott malasztok bölcsesége fölé? Illő lenne-e a dogmák és írott malasztok feltétlen igazsága és helyes volta felett még csak gondolkozni is?

Az Osztrák-magyar bank azt tartja, hogy nem volna

sem helyes, sem illendő, — persze, mert a copf ellensége a gondolkodásnak; — s a nyugaton termelt bankteóriákat ma-kacsul reározszakolja a mi eltérő viszonyainkra, mert hát annak muszáj helyesnek és igaznak lennie, a mi *írva* *vagy*on.

A jegybankokról pedig sok mindenféle dolog *vagy*on *írva*.

Írva van többek közt és mindenekelőtt, hogy a jegy-bankoknak mindenkor oly helyzetben kell lenniök, hogy kibocsátott jegyeiket szükség esetén a forgalomból legott kivonhassák; mihez képest első és sarkalatos követelmény, miszerint akként működjenek, hogy forgalomba hozott jegyeiket mindenkor képesek legyenek *fennakadás nélkül ére*pénzre becsereálni, bárminő tömegekben tóduljanak is azok beváltás végett pénztáraik elé. Sőt hogy azokat szükség esetén a forgalomból teljesen kivonni, utolsó szálíg *kész*pénzzel beváltani minden órában képesítve legyenek.

Írva *vagy*on, hogy ezen sarkalatos követelménynek megfelelőleg a jegybankok csak igen-igen rövid időre szóló kölcsönöket nyújthatnak, úgy hogy bármikor álljon be a jegybevonás szüksége, a gyorsan befolyó követelésekből a visszaáramló jegyek beváltása könnyű szerrel eszközölhető legyen. És *írva* *vagy*on, hogy ezen lehetőség okáért a jegybankok csakis oly gazdasági cselekmények céljaira kölcsönözhetik oda pénzüket, a hol ezen kölcsönpénz igen rövid idő alatt elvégzi kirótt szerepét, éri rendeltetését, s ekként mihamarább fölöslegessé, feltétlenül és okvetlenül visszafizethetővé válik.

Írva *vagy*on, hogy a szükségszerű, s a beváltóképeséget még nem veszélyeztető ezen rövid határidő maximuma a három hó, minélfogva a bank *leg*főlebb *három hónap*nál csak egyetlenegy nappal is hosszabb időtartamra szóló kölcsönöket semmi szín alatt sem nyújthat, és három hónál csak egy nappal is hosszabb látú váltókat semmi szín alatt le nem számíthat; mert kilencvenhárom nappal a beváltóképeség biztossága már megszűnik, kilencvenhárom nap már maga a kész romlás, kárhozat és végveszedelem.

Írva *vagy*on, hogy csakis ilyen *leg*főlebb *három havi* látú és lejáratkor multhatlanul *kész*pénzzel beváltatódó váltók „bankképesék”; hogy csakis ilyen váltók képezhetik a forga-lomba hozott bankjegyek „bankszerű földözétét.”

Irva vagyon, hogy az ipar és kereskedelemről származó váltók a bankképesség eme sarkalatos követelményeinek minden irányban tökéletesen megfelelnek, s rövid időre szabható lejáratuk napján tökéletes bizonyosság szerint feltétlenül *készpénzzel* visszafizethetők. Mert ismét irva vagyon, hogy az ipar és kereskedés az általok üzletökben foglalkoztatott tőkéket hosszasabban le nem kötik. Hogy eme két közgazdasági üzemből a befektetett tőkék bármikor rövid uton felszabadíthatók, kivonhatók; tehát ha hiteltőkék, akkor a hitelezőnek *készpénzben* visszatéríthetők; sőt hogy a kereskedés és ipar az igénybevett tőkepenzket üzleteinek lebonyolítása után mint *fölöslegeseket*, többé már *nem igényeltteket*, nemcsak hogy visszafizetheti, de tényleg készpénzben vissza is fizeti.

És irva vagyon, hogy a mezőgazdaságban gyümölcsöző forgó tőkék hosszú időre vannak az üzemben lekötve; csak sok idők multán válnak kivonhatóvá, nélkülözhetővé, visszafizethetővé. Hogy a mezőgazdának csakis aratáskor, tehát egy egész hosszú esztendő alatt csupán egyetlen egyszer van készpénzbevétele, miértis fizetési kötelezettségeinek más időpontban megfelelni nem képes.

És mindezen axiómák logikus következése, hogy a mezőgazda az ő váltóját a lejárat napján készpénzzel semmiképpen sem fedezheti. Hogy az ellene irányuló követelés a szükséges rövidséggel semmiképpen sem realizálható; hogy különösen nem realizálható azon *maximalis három havi időn belül*, melynek leteltével minden bankkölcsönnek *föltétlenül készpénzben* kell a bankba visszafolynia, különben kész. a veszedelem. Hogy tehát a mezőgazda váltói a legcsekélyebb mértékben sem bírnak azon tulajdonságokkal, melyek a *bankképességet* alkotják. Hogy a forgalomba bocsátott bankjegyek *bankszerű fedezetére* teljesen alkalmatlanok, bankképtelenek, le nem számíthatók s a bank legtávolibb szféráiból is tüzzel-vassal kipusztítandók, kiüldözendők.

Mindezek a dolgok pedig irva vannak a bank dogmatikájában. Irva vannak és érvényesítettnek. Részben írott dogmák, részben az írott dogmákból levont, tehát az írott dogmák tekintélyével bíró következtetések. Törvényerejű elméletek; oly erős és oly kivételes törvények,

melyeket eddig még a legnagyobb szükség sem volt képes megbontani. Törvények, melyek megmásítására a magyar mezőgazdaság végső veszedelme sem lehetett eddig elegendő indító ok; melyek megdöntésére, módosítására, helyesbítésére, sajátságos közgazdasági viszonyainkhoz, agrikultur jelleghűnkhez való átídomításához a magyar mezőgazdaság kiáltó szükségéi és fenyegetett létérdekei elégtelenek voltak.

Az agrikultur Magyarország hitelviszonyai pedig ezek szerint az elvek és dogmák szerint igazgattatnak. Közgazdasági életünk ezen dogmák és ezen elméletek szerint kormányoztatik; mi pedig ezen dogmák parancsai szerint élünk, szerintük dolgozunk, és következésképp szerintők — boldogulunk.

És ez magyarázza meg azt a kiáltó diszharmóniát, melyet haladásunk és emelkedésünk káprázatosan fényes képen mezőgazdaságunk siralmas helyzete előídez. Innen van, hogy a fényes érem hátsó oldala oly kietlen sötét. Innen van, hogy a megújhodott Magyarországbán minden törekvés boldogulhat, csak a mezőgazda nem boldogul. Ezért látjuk, hogy a kereskedés, az ipar, a vállalkozás, a közlekedés és forgalom érdekkörei fényesen boldogulnak. Boldogulnak az értelmiség, a személyes szolgálatot tevő osztályok minden rétegei. Boldogulnak a mindenféle financierek, a gründolók és börzespekulánsok; és általában boldogulnak a gazdasági termelés mindazon régiói, melyek a szükséges és kevésbbé szükséges világi javakat produkálják. És boldogulnak a gazdasági kereset mindazon foglalkozási körei, melyek a hasznos és kevésbbé hasznos szolgálatok oly óriási komplexumát szolgáltatják. Mindezek boldogulnak. Csak a ki mindnyájának a mindennapi kenyérét adja, a ki minden munka, minden kereset, minden vállalkozás és iparkodás és minden sikeres tevékenység éltetője; a ki a magyar közgazdaság fényes és nagyszabású épületének fundamentuma, a skartba tett gazda, — az nem boldogul.

Nem boldogul és nem boldogulhat, mert a sikeres tevékenység, az anyagi boldogulás elengedhetlen és leg-hatékonyabb eszközeit, az olcsó pénzt és olcsó hitelt nélkülözni kénytelen. Mert saját tőkepénzekkel nem rendelkezik, az ország pedig tőkeszegény s a tőkekamát ennél fogva

magas; sokkal magasabb, mint a minő magas a mezőgazdaságban működő tőkék természetes produktivitása. Nem boldogul, mert ez olcsó hitel ingyen bugyogó pénzforrásától, a jegybanktól, a rozoga doktrinák és teóriák botorul emelt sáncai elrekesztik; mert a közgazdasági életünket vezérlő Osztrák-magyar bank — a szabadelvűnek nevezett párturalom és kormányhatalom tudtával, hozzájárulásával és támogatásával — hivatását tévesztve, rendeltetését félreismerve, oktalan teóriái kedvéért a gazdtól megvonta és megvonja gyámoló kezét. Megvonta és megvonja, jóllehet *Tisza Istvánnal* egyetemben mindenképpen hiszik és vallják, hogy „*valósággal hazaárulást követ el, ki bárminő teóriák kedvéért megtagadja azt a védelmet, melyre mezőgazdaságunknak föltétlenül szüksége van.*“

Ekként aztán a jegybank millióból a mezőgazdaságnak egy árva garas se jut, hanem épül belőlük a haladás, az emelkedés, a gazdagodás hivalkodó, büszke ragyogó tündérpalotája, melynek merész iveretei az adósságok milliárdjaiból szerkesztett oszlopokon nyugszanak. Épül, pompázik és hivalkodik. Pompázik mindaddig, míg az elhanyagolt alapok hordképessége egyszer el nem ernyed. De ha ezek a nem gondozott, nem erősített alapok a túlterhelés sulya alatt egyszer majd meglazulnak, megbomlanak: akkor majd porba omlik az egész ragyogó kártyavár. Porba omlik és szertehull, bármi szilárdan legyen is építve falazata. Porba omlik, és szertehulló romjai alá temeti majd a bankképes milliókat, melyeket oly fényes tulajdonokkal ruházott fel hitelkormányzatunk teóriákkal szaturált naiv fantáziája.

Külföldi mintára, külföldről importált elméletek szerint rendeztük be jegybankunkat, s tökéletesen és kizárólag kereskedelmi jelleget adván neki, a kereskedelmi élet kizárólagos szolgálatára utasítottuk. Ki gondolt volna arra, hogy közgazdasági intézmények tekintetében bajosan szolgálhatnak nekünk célszerű és üdvös mintákkal azok a közgazdaságilag előrehaladott nyugati államok, melyeknek pénzügyi ereje az óriásilag fejlett iparban és világkereskedelemben gyökerezik, holott nálunk a nemzeti jövedelmek legfőbb forrása még ma is a föld termő ereje. Kinek jutott

volna olyasmi az eszébe, hogy az iparból és kereskedésből élő nyugati népek közgazdasági életében üdvösen funkcionáló jegybank-intézmény, a külföldi sablonok szerint vezetve, nem fejthet ki áldásos munkásságot a mi sajátos közgazdasági viszonyaink közepette. Nálunk, a hol a népesség nagy zöme földmivelésből él, földmivelésből él az állam és társadalom és minden, a mi kenyeret eszik; és *földmivelésből él maga az ipar és kereskedelem is.*

Legkevesebbet bizonyára a közgazdasági életünk vezérletére hivatott Osztrák-magyar bank gondolt mindezekre. Copfos lelkületével úgy sem valami nagyon egyeztethető össze a józan gondolkodás, vagy éppen az előirt szabályok és rendelkezések helyes vagy helytelen volta felett való elmélkedés; s a dogmák és előírás iránt viseltető rendületlen hódolata még saját rendeltetése felől is tökéletes tévedésbe ejti. Így aztán vak szemekkel, süket fülekkel, mint egy alvajáró, halad a maga útján, eltompult idegekkel, melyek a való élet jelenségeit föl nem fogják; s teóriáival elszigetelve az élettől és valóságtól, öntudatlanul vezetni közgazdasági életünket az élettelen dogmák parancsai szerint, — romlásunk felé.

A Magyarországra nehezedő s önmagát merő fogalomzavarból szabadelvűnek nevező párturalom fülledt atmoszférájában; a hol ember, állampolgár és minden teremtett lény a szabályok, rendeletek és rubrikák kedvéért látszik teremtettnak lenni, nem is csoda, ha elfeledi a gondolkodást. Ha szem elöl téveszti, hogy mint minden emberi intézménynek, úgy neki is a közjó előmozdítása volna a rendeltetése. Könnyen feledheti, hogy az ő dogmái is ezen cél szolgálatára hivatvák. S mindezeket feledve, belécsontosodott copfos világnézetével az emberi haladás célját szolgáló intézményeket, a célra vezető eszközöket a céllal magával összetévesztve, avult dogmaiban ismeri fel saját létének is célját, azt a célt, melynek szolgálatára nézete szerint az állam és társadalom, az egyesek és önmaga is hivatvák.

Valóban, úgy kell állnia a dolognak, hogy a dogmák maguk célnak tekintetnek. Mert mi magyarázná meg más-különben a hozzájuk való görcsös ragaszkodást, midőn

gyakorlati értékük éppenséggel nincsen? Mikor a bankbölcsesség sarktétele, maga a fődogma teljesen tárgyaltalan. Mikor a készfizetői képességre való szorgos ügyelés merőben felesleges, mert hatalmi ténynyel, a bankjegyek kényszerforgalmának fentartása által a bank eleve óvva van a készfizetői kötelezettség tömeges és rohamos érvényesítésében rejlő ama veszedelem ellen, melynek távoltartása képezi a dogmák és teóriák egyetlen célját.

A közgazdasági munka hiteligenyei bankképességének vagy bankképtelenségének elbírálásánál az Osztrák-magyar banknál az igényelt tőkepénz felhasználásának mikéntje, a forgás tartama lévén az irányadó szempont; kísérjük figyelemmel a pénz azon keringését, melyet az a gazdasági kereset egyes ágaiban végez. A dogmák álláspontjára helyezkedve s elismerve a jegybank ama alaptételének igazságát, miszerint pénzt csakis feltétlen bizonyossággal *gyorsan visszavonható* és visszatérülő kölcsönökben helyezheti el; vizsgáljuk meg, vajjon eme dogmák öszhangban vannak-e egymással, s igazoltatnak-e a való élet által? Vajjon a kereskedő és iparosvilág fizetési kötelezettségi valóban megfelelnek-e a bankdogmák ezen sarkalatos követelményének, és vajjon inkább megfelelők-e, mint a mezőgazda fizetési ígérete? Hogy valóban fenforog-e amazoknál a teóriák által föltételezett gyors és föltétlen fizetőképesség, és fenforog-e nagyobb mértékben, mint a mezőgazdaságnál?

A teóriák madártávlatából szemlélve a gazdasági forgalmat és termelést, a pénz forgása a következő alakulást mutatja a közgazdasági tevékenység egyes ágaiban:

A kereskedő megveszi áruját, raktározza és osztályozza, fölkeresi a fogyasztót, s eladja neki. Itt tehát a befektetés rendkívüli gyorsasággal visszatérül, s a kereskedő, ha kölcsönpenzen vásárolt, tartozását igen rövid idő alatt készpénzzel visszafizetheti. Kész tehát a következtetés, hogy a kereskedő váltója a bankképesség követelményeinek kiváló mértékben megfelel, a bankjegyforgalom fedezésére kiváló mértékben alkalmas, tehát a bank által bátran elfogadható, leszámítható.

Az iparüző bevásárolja a nyersanyagot s azt hosszabb-rövidebb idő alatt feldolgozza. A feldolgozás tartama alatt

több-kevesebb pénzt fektet még a megmunkálás költségeibe, munkadíjak és egyebekre; a kész termelvényt aztán piacra viszi, a hol azt a fogyasztó vagy a kereskedő megveszi tőle. A befektetett pénz tehát itt is gyorsan végzi el körforgását, az üzemből hamarosan felszabadul, s az iparos, — ha kölcsönpénzen vásárolta a nyersanyagot, ha kölcsönpénzen fedezte a földolgozás költségeit, — ekként előálló tartozását a gyorsan elkészülő termelvények árából hamarosan visszafizetheti. Az iparos váltója tehát a bankképesség követelményeinek szintén teljes mértékben megfelel; a jegybank által szintén elfogadható, leszámítható.

A mezőgazdasági termelés azonban egészen más képet tár a szemlélő elé. A pénzkeringés itt már egészen más természetű. Voltaképpen a pénz itt nem is kering, hanem az óriási szivacshoz hasonlítható üzem által apránként felszívatik, hogy aztán az arató kaszája által váljék egyszerre szabaddá. A mezőgazda apránként, de folytonos egymásutánban fekteti be a pénzt a megmunkálás költségeibe. A termelés egy álló esztendeig tartó folyamata a szakadatlan befektetések hosszú láncolata; s ezen befektetések egész hosszú sorozata térül meg egyszerre a termés árában. Itt tehát lassu a forgás, a termelvények előállításához egy egész esztendő szükségeltetik; s a gazda évente csak egyszer — aratás után — rendelkezik készpénz felett. A mindenkori befektetések az évnak csak egyetlen egy szakában szabadulnak fel az üzemből, tehát gyorsan nem realizálhatók, miért is készaz ítélet, — különösen, ha nem akarunk tudomást venni róla, hogy pénz- és hitelgazdasággá alakult modern mezőgazdaságunk éppen modern volta folytán, hizlalással, tenyésztéssel, s különféle gyorsan térülő üzemekkel is foglalatoskodik, — kész az ítélet, hogy a mezőgazda váltója bankképtelen, a bankjegyforgalom bankszerű fedezésére alkalmatlan, tehát a bank által el nem fogadható; le nem számítható, visszautasítandó.

Amde a gyakorlati életben ennek a látszólag plauzibilis okoskodásnak egy igen nevezetes bökkenője akad; a mi az egészet halomra dönti. Ez a bökkenő pedig abból áll, hogy mindazt, a mit a kereskedő és iparos oly nagyhamar elád, mindazt itt nálunk Magyarországon a mező-

gazda veszi meg; az a mezőgazda, a kinek éppen a teóriák szerint pénze nincsen, a ki fizetni csak ritkán, csak évnyi hosszú időközökben képes.

És innen van, hogy a gyakorlati élet szemüvegén keresztül nézve a dolgok folyását, azt fogjuk tapasztalni, hogy a kereskedő és iparos ügyletei éppen nem bonyolítatnak le azzal a teoretikus gyorsasággal, a miként az a bankdogmákban felőlük megírva vagyon, s a miként azok a teóriák magasságaiból szemlélve, lebonyolulni látszanak. Tapasztalni fogjuk, hogy a teoretikus szemlélet kissé hiányos és felületés, mert a kereskedő és iparos ügyletei lebonyolításának utolsó aktusát nem az áruk, illetve termelvények *eladása* képezi, hanem az a mozzanat, mikor a vevő, a a fogyasztó *fizet*. És tapasztalni fogjuk, hogy a kereskedő, noha hamarosan tudal portékáján, s az iparos, noha gyorsan feldolgozza és elárusítja termelvényeit, a folyó üzletbe fektetett forgó hitelpénzt az áruk illetve termelvények *eladása* után visszafizetni még nem képes. Nem képes, mert az a forgó hiteltőke az eladás alkalmával még korántsem végezte be körforgását, az eladás ténye által még korántsem válik szabaddá, az üzemből kivonhatóvá; hanem szabaddá válik majd akkor, midőn ezen áruk és ezen termelvények főfogyasztója — a gazda; és azok a további fogyasztók, a kik ismét és ismét a gazdától várnak pénzt valamennyien — fizetni tudnak. Tapasztalni fogjuk, hogy közgazdasági szervezetünk minden porcikájának a mezőgazdasággal való szoros összefüggése folytán a pénzkeringés a közgazdasági tevékenység említett három ágában a látszólagos ellentétek dacára is bámulatos egyformasággal alakul. Hogy kereskedő és iparos forgó tőkéi évente szintén csak egy ízben, egy időszakban szabadulnak fel az üzemből, akár csak a mezőgazdaságnál; hogy a rövid látú kereskedelmi és iparváltók lejáratkor készpénzzel de facto igenis vissza nem fizethetők, csak úgy, mint a gazdaváltók. Hogy kereskedő és iparos pénzszekrényei mindaddig üresek, míg azokat a mezőgazda, s a mezőgazdaságból pénzelő egyéb vásárlóik a termés árából meg nem töltik; hogy nagy Magyarországon mindenek számára egyszer teremti

csak évenként a föld termését, az áldást, a kenyeret és pénzt — az Isten.

A közgazdaság organizmusát a hitel teszi elevenné. Nélküle megszűnik minden mozgás, minden kereset, minden élet; s ezért a közhitelszolgáltatnak föl kell ölelnie a gazdasági tevékenység minden ágát. Mert ha ez hiányosan működik, bénulást, pangást von maga után. Mezőgazdaságunk pedig első sorban is azért pang, azért sinlődik és azért vergődik ezer bajjal, mert legitim hitelgényei a megkívántató olcsó eszközökkel kellő kielégítést nem nyernek. Mert a jegybank, — ferde doktrínái és teóriái kedvéért — megtagadja az agrikultur hitelgényeket. Ezek a doktrínák és teóriák pedig sürgősen megdöntendők és kiküszöbölendők, mert nemcsak károsak, hanem céltalanok és hamisak is; s a mezőgazdaság rovására jogosulatlan előnyöket nyújtanak egyéb gazdasági faktoroknak.

Avagy föntartható e komolyan az az elmélet, mely a kereskedő és iparos váltójának oly gyors és biztos visszafizethetőséget imputál, és a mi viszont ezen két tényezőnek a mezőgazdaságtól való teljes függetlenségét föltételezné? Támogathatja-e a szabadelvű kormánypárt és kormányhatalom továbbra is az ezen hamis elméleten alapuló igaztalan jegybankpolitikát? Támogathatja-e Tisza Istvánnal szemben, a ki elismeri, hogy *„minden nemzet különböző osztályai egymásra vannak utalva, egymás fogyasztó képességében találják föl saját existenciájuk alapját.“*

Tudjuk, hogy a kereskedő és iparos hitelre beszerzett áruit hitelre kénytelenek eladni, mert különben nyakukon maradna. A külföldi piacra szállító kereskedő is hitelre ad. Az igaz, hogy rövid járatu hitelre, s oly váltók ellenében, melyek lejáratkor valóban készpénzzel váltatnak be azok külföldi kötelezettjei által; a mire a külföldi adós valóban képesítve is van, mert ott a nemzeti jövedelmek zömét az iparos és kereskedő gyorsan végződő munkálkodása termeli. — De ugyan mennyi az ilyen váltó a mi jegybankunk tárcáiban?

A hazai fogyasztást ellátó kereskedelem pedig áruit túlnyomó részét hitelbe adja tovább, s azok pénzbeli ellenértékét nem kapja kézhez előbb, semmint a gazda learatott.

Mert csak akkor van pénz szerte az országban mindenfelé. És nemcsak a fogyasztót közvetlenül kiszolgáló kereskedésre áll ez a szabály, hanem áll az a kereskedő világ minden rétegeire. A fővárosi nagykereskedő hiába szorítaná fizetésre a kis szatócsot és fűszerest, a mészáros, péket, szabót, cipészt, s többieket; mert mindezek hitelbe adták tovább hitelbe vett árucikkeiket, s csak akkor látnak értök pénzt, mikor az ő legfőbb fogyasztójuk, a mezőgazda majd aratás után fizet.

Természetes; hogy az iparnál — nagy- és kisiparnál egyaránt — ugyanezek a szabályok érvényesülnek. Természetes, mert a „*magyar nemzet nagy zöme földművelésből él*“, mert az iparnak is legfőbb fogyasztója a gazdaközönség, és az a nagy érdekkör, melynek munkája, ha nem is kizárólag, de tulnyomó részben a mezőgazdaságból nyeri jutalmát.

A földművelés elteti Magyarországot. Viszonyai az élet minden terére visszahatással vannak, minden foglalkozásnak alkalmazkodnia kell körülményeihez, minden életműködésre rásüti a maga bélyegét, belőle indul ki, belőle táplálkozik, esélyei szerint igazodik egész közgazdasági életünk. Ezért vagyunk és ezért maradunk, — s tekintettel a tornyosuló szociális veszedelmekre igyekezzünk is *par excellence* földműves országnak megmaradni, mert a földműves népesség számbeli tulsulya, ha anyagi jóléttel párosul, legbiztosabb ótalom a fölforgató törekvésekben rejlő veszedelmek ellenében.

Az egész magyar közgazdasági életnek a földműveléstől való nyilvánvaló, és csakis az Osztrák-magyar bankstrucszemeivel nem látott általános gazdasági függése, mindenestre legalább is kétségessé teszi az ipar és kereskedésnek nyújtott kölcsönöknek a bankdoktrínákban kontemplált azon állítólagos tulajdonságát, hogy azok bármikor könnyen és gyorsan visszafizethetők. Annyi bizonyos, hogy azon esetben, ha a bankteóriákban oly hatalmasan kidomborított, s a bankvezetésben annyira előtérbe tolt jegykiadási lehetőséggel egyszer, — bármikor, — élni kellene, s ennek folytán a forgalomba hozott s nem készpénzzel fedezett bankjegyek sürgős és tömeges visszavonása válnék szük-

ségessé; — hogy akkor a hitelforgalom ily nagyobb szabású korlátozása az előbb említett gazdasági függés következtében legalább is igen jelentékeny akadályokba ütköznék. Sőt nagyon valószínű, hogy oly időszakban, mint például tavasszal, vagy nyárelő idején, midőn az összes nemzeti jövedelmeink főkutforrása, a mezőgazdaság pénzt még nem szolgáltat, — határozottan hajótörést szenvedne egy ilyen kísérlet.

De teljesen eltekintve az áruváltók készfedezése folytán tévesen, felületes megfigyeléssel feltételezett visszafizetési képességnek hosszabb vagy rövidebb idő alatt való bekövetkezendőségétől; a mi sajátos közgazdasági viszonyaink a kereskedés és ipar visszafizetési képességét magát egyáltalában problematikussá teszik. Feltéve és megengedve a kereskedelmi és ipari üzletben való pénzkeringés teoretikus gyorsaságát; feltéve, hogy a kereskedő és iparos cikkek pénzbeli ellenértékét — függetlenül a mezőgazdaság esélyeitől — csakugyan a befektetéstől számított igen rövid idő alatt, — ha úgy tetszik, akár a bankteóriákban kontemplált három hónapon belül is — mindenkor kézhez veszik; s hogy tehát a forgó pénz, illetve forgó hiteltőke a kereskedő és iparos üzemből mindenkor és rövid idő alatt szerepvégzetten valóban fölszabadul; — még akkor is fölöttébb kétséges, hogy vajjon az eladott áruk betérülő pénzbeli ellenértéke a kereskedőre és iparüzőre nézve csakugyan nélkülözhetővé és visszafizethetővé válik-e? Beáll-e vajjon a kész visszafizetőképesség akként, a miként azt a teóriák hívei a kereskedő és iparos üzletből származó áruváltók készpénzzel történő beváltásának uzusából következtetik? Kétséges, hogy vajjon a visszatérült pénz valóban betöltötte-e már szerepét, s hogy tehát a visszafizetés lehetősége egyáltalában fenforog-e? Mert ez a folytonos pénz cserebere még semmit sem bizonyít, s a nélkülözhetőséget és visszafizethetőséget még éppenséggel nem bizonyítja.

S a gyakorlati élet tanúsága szerint a dolog nem is áll egészen így. Mert a kereskedő és iparos nem csupán egy üzlet lebonyolításából él, hanem az üzletkötések megszakadást nem ismerő folytonosságából. Nem egyes szórványos üzletekből, hanem a tömeges és folytonos

üzletkötésekből, az adás-vevés szakadatlan folytatásából; miért is az egyes lebonyoluló üzletekből fölszabaduló eszközre folytonosan és mulhatatlanul szüksége van az újabb üzletek megkötéséhez. Ha tehát tuladott hitelre vásárolt áruin, az azok fejében befolyt pénzét a hitelezőnek vissza nem adhatja, mert az egyes üzletekből ekként felszabaduló szerepvégzett forgó hiteltőkét csakis azon esetben nélkülözhetné, ha azt nem kellene ismét és azonnal újabb üzletekre fordítania. Minthogy azonban a kereskedőnek és iparosnak az üzlet és forgalom folytonossága adja kenyerét, a folytonosság követelményeképp az eladott áruk helyébe új árukat kell mihamarább beszereznie, az egyik üzletből felszabaduló pénzt másik újabb üzletben kell haladéktalanul lekötnie. Az, hogy a lejáró áruváltót készpénzzel váltja be, csak merő formáság. Csak látszata a visszafizetésnek, a mi nem érinti hitelszükségletét s az igénybe vett hitel-tőke visszafizetésével semmiképp sem egyértelmű. Mert ugyanakkor, midőn a lejárt áruváltót készpénzzel fedezi, ugyanakkor a szükségszerűleg beszerzett új árukról szóló új áruváltó máris forgalomban van. Forgalomban van és pályázik a maga rendes útján a bank hitelforrásai felé; a hová az esetről esetre befizetett lejárt váltói helyébe, — az üzlete mindenkori terjedelméhez mért, s pillanatig sem nélkülözhető hiteltőke teljes összege erejéig mindenkor forgalomban levő újabb és újabb áruváltói, szakadatlan egymásutánban özönlnek.

A dolog lényege az, hogy a kereskedő és iparos, mivel az eladott árukért befolyó pénzt lejáró tartozásai készfedezésére fordítja, az üzlet folytatásához szükséges újabb árukat mindenkor hitelre kénytelen bevásárolni. Minthogy tehát vásárlásait mindenkor váltóval fizeti, üzletének forgó hiteltőkéjét voltaképpen szakadatlanul üzemben és lekötve tartja, esedékes váltóit pedig csak látszólagosan fizeti vissza. Csakis a visszafizetés formájába burkoltan rendezi esedékeiségeit, tényleg és valósággal azonban csupán prolongál, mert új adósságot csinál, hogy a régit visszafizethesse. Hogy pedig ezt tehesse, ahhoz mulhatatlanul megkívántatik, hogy a hitel csatornáit számára állandóan nyitva legyenek. Mert ha ezek eldugulnának, akkor

vagy az existencia alapját képező üzlet szűnne meg, vagy pedig beállana a fizetéseképtelenség, illetve beállana az az állapot, hogy a kereskedő és iparos — utalva lévén a hiteltőke megtartására — a lejáró áruváltót nem készpénzzel, hanem újabb váltóval fedezné, a mint azt a mezőgazda cselekszi.

Ha tehát kereskedő és iparos üzleti váltóját lejáratkor készpénzzel váltja be, ez legtávolabbról sem jelenti a hiteltőke visszafizetését. Ez csupán azt bizonyítja, hogy a kereskedő és iparos által igénybevett hitelösszeg nincsen az utolsó krajcárig az árukba befektetve, hanem annak egy igen-igen csekély hányada mindenkor szabadon van; a mi viszont az üzlet természetének, az üzletkötések és lebonyolítások szakadatlan folytonosságának folyamánya. És csak azt bizonyítja ez az uzus, hogy a kereskedő és iparos által igénybevett hiteltőkének csupán egy elenyésző kis hányada nélkülözhető, de az is csak ideig-óráig. Valójában a felhasznált hitelösszeg a maga csorbulatlan teljességében továbbra is megmarad rendelkezésére.

A kereskedésnek és iparnak nyújtott bankkölcsönök tehát csak a felületes szemlélet szerint, csak a doktrinák csalóka madártávlatából nézve folynak vissza a bank pénztáraiba; míg a valóságban csak az történik, hogy a kikölcsönzött összegek egy csekélyke hányada újra meg újra keresztül fut a bank pénztárain. De ez is csak azon hallgatólagos feltétellel történik, hogy a mi pénzt a hitelt közvetlenül felhasználó üzletember a bankba befizet, ugyanazt a pénzt az ő rendes hitelezője a bankból egyidejűleg ki is veszi, hogy azt ismét és azonnal rendelkezésére bocsáthassa, mert azt nélkülöznie percig sem lehet.

A bankba tehát ezek a teoretikusan gyorsan visszafizethető és gyorsan vissza is térő kölcsönök soha vissza nem folynak. De vissza sem is erőszakolhatók, mert feltétlen szükség van rájuk. És ez a szükség csak addig nem bontja meg és csak azért nem bontja meg a bank hóbortos törvényeit, a mig és a mert azok a szükség útjában nem állnak. A mig e törvények beérik a hiu feszengéssel, s ürességük tudatában lényegük megkerülését megengedik; hacsak a formának elég tétetett.

Ezek a bankképes kölcsönök tehát a bankba soha vissza nem folynak. Az alapjukat képező váltók lényegileg soha vissza nem fizettetnek, hanem csak kicseréltetnek, prolongáltatnak. Ezen prolongáció pedig csak annyiban különbözik a mezőgazda ismeretes, s a bank által annyira perhorreszkált prolongációjának módjától, hogy míg a gazda egyszerűen új váltót ad az ő egy időpontra összpontosított tartozásairól szóló lejáráó váltója helyébe; addig az üzleti váltó elfogadója, az ő véghetetlenül decentralizált tartozásainak egy-egy apró részletecskéjét jelentő lejáráó váltóját készpénzben befizeti ugyan; de egyidejűleg forgalomban levő egyéb váltóinak valamelyik forgatója az elfogadó által befizetett összeget — nem ugyan számszerű pontossággal — de már ismét kivieszi a bankból, a befizetést teljesített elfogadó egy másik, újabb elfogadványa alapján. A valóság tehát az, hogy az üzleti forgalomban született váltók is csak prolongáció, csak újabb váltók leszámítolása útján válthatók be, akár a gazdaváltók.

A bankteóriákban a kereskedelmi és ipari célokat szolgáló kölcsöntőkék fennen hirdetett gyors és feltétlen visszavonhatósága ködfátyolkép tehát csak csupán; ködfátyolkép, melyet megfogni nem lehet; a melynek csak a színe valóság, de nincs benne igazság, nincs benne élet. A mi jegybankunk pedig, a midőn ezen teóriákat nagy garral nekiszégezi a mezőgazdának, s a mezőgazdát szolgáló pénzintézeteknek, s nagy fontoskodva követeli az esedékségek készfedezését, mint a hitelképesség főkritériumát; tulajdonképpen nem tesz egyebet, mint a mit az a félkegyelmű parasztember művelt, a ki kivette a takarékpénztárból az ő 15 forintocskáját, s miután a pénz kiolvastatott neki, nagy nyugalommal tolta azt vissza e szókkal: „Most már visszatehetik, csak azt akartam tudni, hogy meg van-e a pénzem“. A szegény együgyű parasztot megmosolyogjuk ügyefogyottságáért; de csodálatosképpen az Osztrák-magyar bankot, mely hasonló ügyefogyottsággal, de méltóságos komolysággal és feszengető dolyffel műveli ugyanezt évről-évre és napról-napra, nem mosolyogjuk meg. Pedig ha valamire, ugy erre a nagyképi komolykodással üzött komédiára valóban elmondhatjuk, hogy ignotos fallit, notis

est derisui. Csakhogy sajnosan nagy az *ignotus*-ok száma, a kik pedig mosolyognának, azoknak keserü mosolyát elnyomja a felháborodás. Így aztán a bank szabad folyást engedhet makacs szeszélyeinek, s a mezőgazdák szószólói közül, — a kik pedig egyértelműleg konstatálják, hogy a gazda hitelügyei a legbetegebbek, hogy „*a szükség és veszély a hitelügy terén a legnagyobb, legégetőbb*“ — még senkinek sem jutott eszébe a banknál rekvirálni a gazda igazait. S mialatt elkeseredett harcot indítanak a „*nemzetközileg szövetkezett ingó nagy tőke*“ és ennek „*szédelő expozitúrái*“ és egyéb szálló igékké vált mindenféle képzelt ellenségek ellenében, s mindenféle elégtelen rendszabályokat sürgetnek a bajok legnagyobbikának orvoslására; nem veszik észre, — vagy pedig vakon hódolva a hívalkodó bankteóriáknak, természetesen veszik — hogy az Osztrák-magyar bank a magyar gazda legveszedelmesebb ellensége legyen. Keleti fatalizmussal belenyugszanak, hogy ezen milliókat érő országos szabadalommal felruházott intézet az ország legszamosabb néposztályának anyagi érdekeit üldözze és megtiporja. Nem látják, nem érzik, nem hangoztatják, hogy a gazda legnagyobb sérelme ma az Osztrák-magyar bank; egyedüli üdve pedig az ez által tőle megtagadott jegyhitel, a mihez való joga elvitázhatatlan.

Csakhogy az Osztrák-magyar bank édes keveset törődik a magyar gazda bajaival és igazaival. És annál kevésbé törődik, mivel a gazdaközönség megszokta őt valóságos *noli me tangere* gyanánt tekinteni, és szóttlanul eltűri, hogy a közhatalomból fakadó ingyen jegyhitelt, a ferde doktrínák kedvéért, az ipar, kereskedés és forgalom számára monopolizálja. És nemcsak a nagy gazdaközönség, hanem annak vezérelemei is, — kik annyi buzgalommal fáradoznak a gazdahitel szervezésén — tökéletesen szuggerálva vannak a bankdoktrínák copfjától, mely elfedi a tekintet elől a jegybankintézmény igazi rendeltetését. És mialatt szorgosan keresik-kutatják a mentő eszmét, addig a reális hitelszükségek hivatásos ellátmányozójáról teljesen megfeledkeznek. Azt még kombinációba sem merik hozni, s a gazdának a bankhitelhez való feltétlen jogát, — dacára a sürgető végszükségnek — még csak meg sem

kisérlik érvényesíteni a bank téves, hamis és céltalan teóriái ellenében.

Pedig ezeka teóriák céltalanok tévesek és hamisak a szó legszorosabb értelmében.

Céltalanok, mert vallott céljuk, a készfizetői képesség a bankjegyek kényszerforgalma folytán sutba került. Az Osztrák-magyar bank jegyei ma sokkal kevésbé bankjegyek, semmint inkább állami hitelpapírok, melyeknek nem annyira a *bankszerü fedezet*, mint inkább azon közhatalmi intézkedés biztosítja a *teljes* hitelt, hogy azok az állampénztárak által készpénz gyanánt elfogadtatnak. De más-külömben is céltalanok lennének ezen teóriák, mert a tapasztalás számtalanszor bebizonyította, hogy a készfizetői képesség in ultima analysi fikció; megmutatta, hogy a készfizetőképesség biztosítását célzó bankteóriák intézkedései és rendelkezései ezen célt el nem érik, arra elégtelenek és tévesek.

És tévesek ezek a teóriák, mert válságos időkben, ha megrendül a közönségben a hitel és bizodalom a jegybank és általában minden igérvény és minden papirosérték irányában; a bankjegyek megrendült hitelét semmi esetre sem fogja visszaállithatni az a tudat, hogy a bank követelései *gyorsan esedékes* váltókkal vannak fedezve. Semmi esetre sem, mert a közönség nagyon jól tudja, — talán jobban, mint az Osztrák-magyar bank nagy bölcs teoretikusai — hogy azok a váltók csakis újabb váltók leszámítolása útján volnának behajthatók. Mert azon gyorsan esedékes követelések készpénzzel való beváltásának lehetetlen volta éppen válságos időkben, midőn az általános bizalmatlanság folytán a magántőkék a forgalomból a lehetőségig amugy is kiszivárognak — nyilvánvaló; sőt nyilvánvaló a magántőkék félrevonulása következtében a jegyforgalom fokozásának elkerülhetlen szüksége is. Hogy mindez mennyire nyilvánvaló, azt elég ékesszólóan illusztrálja többek közt a francia bank példája is, a mely intézet az 1870—71-diki hadjárat alatt 2200 millió frank értékű bankjegyeket tartott forgalomban, 500 millió frank ércfedezet mellett; holott normális viszonyok közt kibocsátmányai 1200 millió franknyi ércfedezet mellett is alig haladták meg az 1400 millió frankot. És ez az óriási, —

ércpénzzel alig egy negyedrészből fedezett — bankjegy-forgalom még a moratórium és kényszerforgalom dacára is teljes hitelű maradt, s még a legválságosabb pillanatokban sem mutatkozott $2\frac{1}{2}\%$ -nál magasabb diszágió.

Látnivaló tehát, hogy nem a feltétlen beválthatóság a bankjegyek főkelléke, — a mi válságok idején ugyanis tökéletes abszurdum, hanem a fedezetükben rejlő érték biztosítotttsága. Látnivaló, hogy válságos időkben nem az a főkellék, hogy a jegybank ilyen vagy amolyan mennyiségű nemes érckészlet felett rendelkezzen, s hogy a közbizodalom fentartásának nem is a bankszerű fedezet váltóinak kommerciális jellege és gyors esedékessége a talizmánja; hanem igenis főkellék a bizalom a bankjegyek *fundációjának pupilláris biztossága*, elértéktelenségének kizártságá, a kibocsátásuk alapjául szolgáló kötelezettségek reális és feltétlenül biztosított volta iránt.

És hamisak ezek a teóriák, mert a készfizetői képességet normális időkben senki sem kutatja, s felesleges lévén, senki által igénybe nem vették. A forgalom inkább használja a készpénzt helyettesítő bankjegyet, mint a nehézkes készpénzt magát. Válságos időkben pedig éppen a készfizetés és az ércfedezeti arány szabványainak merev betartása idézhetné elő azt a veszedelmet, hogy a pénzüntézetek éppen válság idején kényszerülnének a hitelezést megszorítani; a mi a közgazdasági életet egyenesen kizökentené sarkaiból, s óriási fölfordulást, hanyat-homlok bukásokat, végtelen zürzavart és kaoszt idézne elő. Ha a tömegesen visszaáramló jegyek ércpénzre becseréltetnének, hova tovább megromlanék az ércfedezet és jegyforgalom szükségzerű józan aránya; s ekként a készfizetések föltétlen következménye lenne a hitelmegszorítás, nehogy előálljon a diszágió. Ha pedig a közönség a jegybank kimutatásai-ból az ércfedezet jelentékeny apadását konstatálná, a bank valósággal megrohantatnék a jegyek kicserélése végett, s a szétforgácsoló milliók kivonatnának a forgalomból; mivel az általános bizonytalanság és a megingott bizalom folytán senki sem kockáztatná pénzét, — mely addig a forgalom szolgálatában állott, — hanem jobb idők reményében kezügyében visszatartaná. A bank pedig megfosztva

érckészletétől már csak azért is kénytelen lenne beszüntetni a hitelezést, mivel hitelező képessége eltűnne; s nem pénzt vagy pénzértéket, hanem csak hitelvesztett, vásárlóképességgel nem bíró, értéktelen pénzjegyeket tudna kölcsönözni. Így tehát a vezérletében megbénult közigazdasági élet egyensúlyát veszítvén, a fejtelenség és zürzavar csak növekednék; a forgalmi eszközök hiánya folytán ür állna elő, mely folyton szélesednék, s képtelen állapotokat teremtene. De ha a jegybank a beváltási kötelezettség alól idejekorán felmentetik, s a bank érckészlete ekként konzerváltatik; — az ércpénzzel még csökkenő arányban fedezett bankjegyforgalom is megmarad teljes hitelű, s a jegybankra s a többi pénzintézetekre nézve rögtön visszaáll a további hitelezés; s a hitelmegvónás folytán létésült veszedelmes ür betöltésének lehetősége. A közigazdasági élet által normális és abnormis viszonyok közt egyaránt és nélkülözhetetlenül szükségelt hitelmennyiség ismét a forgalom rendelkezésére bocsátható; s a reális üzletvilág, az ipar és kereskedés, — melyek csak úgy nem, vagy még úgy sem képesek pusztán külső formájuk szerint rövid járatu tartozásaikat készpénzzel visszafizetni, mint a mezőgazdaság; s az egyszerű igénybe vett hitelt csak oly tartósan, vagy még állandóbban és felszabadíthatlanabbul kötik le, mint a proskribált mezőgazdasági termelés, — ekként újra prolongálhatnak. Így aztán a zürzavar és eszeveszett lőtás-futás megszűnik, a bizalom visszatér, az egyesek által visszatartott tőkék a kiürült rezervoárokba visszafolyznak, s a rendes állapotok helyreállanak. Ezekre a tapasztalatokra jutott a világ leghatalmasabb jegybankja, az Angol bank is az 1847.-i, az 1857.-i és az 1866.-i válságok alkalmával, mindannyiszor a jegy kibocsátás megszorításának s a beváltási kötelezettségnek felfüggesztése által mentvén meg önmagát s az angol közönséget a válság veszedelmeitől. S a tapasztalás mindannyiszor beigazolta, hogy a korlátozatlan jegy kibocsátás s a jegybanknak a jegybeváltási kötelezettség alól való fölmentése folytán az angol piac pénzviszonyai nemcsak hogy nem rosszabbodtak, hanem inkább határozottan jobbra fordultak.

Hamisak tehát a bankteóriák, mert rendkívüli viszo-

nyok esetére a készfizetői képességet semmiféle szabványok sem biztosíthatják. A jegybankok története bizonyoság rá, hogy a szükség mindenkor félrelökte ezen teóriákat a való élet utjából, mindenkor megcsufolta a készfizetői kötelezettség által feltételezett s a bankteóriák által elérni vélt készfizetői képességet; mert válságos időkben mindenkor és mindenütt fel kellett függeszteni a készfizetői kötelezettséget a válság könnyebb eloszlátása, a végpusztulás elkerülése céljából.

Világos és kétségbevonhatatlan tehát, hogy ellentétben a bankteóriákkal, és ellentétben az Osztrák-magyar bank ortodox dogmáival és merkantilista holt tétéleivel, az eleven üzletvilág szolgálatába bocsátott pénz soha sem tér vissza a hitelező bank pénztáraiba. Az emberi szükségeket kielégítő földi javak elhasználódásának folyamata szakadatlan lévén, ezen javak előállításának és forgalomba hozatalának sem lehet percig sem [szünetelnie, s a termelés és forgalom eszközeinek soha sem szabad hiányozniok. A mily feltétlen emberi szükség a mindennapi betévő falat, épp oly feltétlen szükség a kenyérkereset mindennapi munkájának folytonossága, épp oly elkerülhetetlen szükség a termelés ezen munkájában foglalkozó tökepeknek, illetve hiteltőkészakadatlan közreműködése. Innen van, hogy a kereskedelmi élet által abszorbeált pénz a bank pénztáraiba valójában soha vissza nem tér, hanem csak meg-megfordul bennük időnként a sok milliónyi kinlevőségek egy-egy csekély hányada. Megfordul, miként a vér megfordul a szivben, és aztán kering tovább a maga rendes utain.

De próbálnák csak megszakitani ezt a keringést a teóriák cöpfös, tudálékos bajnokai. — Milyen bénulást, milyen szélütést provokálna egy ily vakmerő kísérlet! Tennék csak próbára tanításaik igazságát a bankdoktrinák szemforgató farizeusai, — mi lenne annak a következése?

Az elméletben valóban szépen van kicirkalmazva a kereskedelmi és ipari áruváltókkal fedezett bankjegyforgalom rapid összezsugorításának, vagy éppen eltüntetésének lehetősége; de tessék csak a gyakorlatban foganatosítani az elmélet oktatásait! Hol van az a naiv lélek, a mely eltudná hinni, hogy a monarchia. közgazdasági élete három hónap

alatt képes lenne visszafizetni az Osztrák-magyar bank 200 millió forintnyi *bankszerüleg fedezett* jegykölcsöneit? És elhinné, hogy ezt visszafizethetné *fennakadás nélkül*. — Ezt valóban csakis az Osztrák-magyar bank képes elhinni, csakis ez az alvajáró, ébren is álmodó csodalény, vagy talán inkább öntudat nélkül mozgó mechanizmus; de gondolkodó ember nem hiheti.

Megvonni az üzletembertől a hitelt, annyit tesz, mint becsukni boltját, kicsavarni kezéből kenyerét. És ezzel egyértelmű lenne; ha hitelét oly mértékben akarnók megcsökkenteni, hogy az Osztrák-magyar bank *bankszerüen fedezett* jegyei a forgalomból kiküszöbölhetők legyenek. Könnyen elképzelhetjük, hogy mily éktelen felfordulással járna ezen *fennakadás nélkül keresztülvihető* műtéttel való megpróbálkozás, mily végtelen bonnyadalmakat szülne egy ily természetellenes kísérletezés.

A bankból kiszivárgott pénzt ezernyi érdekek szálai-ból fonódott hatalmas hálózat tartja megkötve a gazdasági organizmusban, elvágva tőle a visszavonulás útját. Az egyszer kiadott bankjegyek tömeges visszavonása csakis az elméletben lehetséges, de a gyakorlatban még erőszakkal, még ezen érdekhálózat erőszakos megszakgatásával sem volna keresztülvihető. A való élet által mindenkor meghazudtolt alaptalan állítás tehát a bankteóriák ama tanítása, hogy a kereskedelmi váltókra adott kölcsönök oly könnyű szerrel realizálhatók. Csak külső formája olyan az üzletvilág kölcsöneinek, mintha gyorsan használtatnának fel, s gyorsan térítettnének vissza; lényegökben azonban épp oly állandó, sőt sok tekintetben állandóbb befektetések ezek, mint a minők a mezőgazdaságban foglalatoskodó forgó tőkepénzeké. Nincs tehát semmi jogosultsága annak az éles megkülömböztetésnek, melyet az Osztrák-magyar bank a tulajdonképpeni üzletvilág, s a mezőgazdaság hiteligényei tekintetében statuál. És nincs semmi jogosultsága a mezőgazdaság hitelszükségletével szemben tanusított érzéketlenségének, s az agrárhitel kultiválása miatt proskribált vidéki pénzüzeteteinkkel szemben tanusított nevetséges szűkmarkuságának és nagyképüsködő ostoba szekaturáinak, melyekkel a forgalmat a lehetetlenségig kellemetlenné tenni, és oly irányba terelni

iparkodik, hogy a mezőgazda váltói a bank által kitartott közvetítők légiójának kezein át juthassanak csak be a bank tárcáiba.

De még ha erőtleneknek és téveseknek bizonyulnának is a ferde bankdoktrínák tanításaival szemben felhozott s a különleges magyar viszonyok folytán kétszeresen is beigazolt mindeme cáfolatok, s ha elismérhethők eme felettébb kétes értékű rozoga teóriák tökéletességét; még akkor sem szabad tovább tünnünk a hozzájuk való merev ragaszkodást. Nem szabad, mert e teóriák homlokegyenest ellenkeznek Magyarország legmagasabb létérdekeivel, s mezőgazdaságunk végső erőmegfeszítéssel fentartott egyensúlyát felforgatással fenyegetik. Meg kell törni ezen. veszedelmes tanok uralmát már csak azért is, mert *„közgazdasági politikánk legégetőbb, legfontosabb feladatát a gazda bajainak orvoslása képezi. S ez nem egy osztály érdeké, de életkérdés egész társadalmunkra, annak minden osztályára nézve.“*

Minthogy pedig a bankteóriák főcélja, — a bankjegyek *mindenkori* beválthatósága, a kényszerforgalom folytán ügyis tárgyaltan, de máskülönben is *teljességgel* elérhetetlen; az ezen kész beváltó képesség biztosítását célzó, de céljukat soha el nem érő ortodox bankdogmáknak, s az azokból a mezőgazdaság hátrányára levont igaztalan következtetéseknek oly tulhajtott és merev előtérbe tolása többé semmi szín alatt meg nem engedhető. És minthogy semmi elfogadható alapja sincsen ama ferde, doktrínér és ultramerkantil felfogásnak, a mely a jegybankot oly konokul elzárja a földművelés jogos hitelgényei elől; és nincs semmi létjoga azon méltatlan és sérelmes intézkedésnek, hogy a jegybank által a mezőgazdaságnak kölcsönzött milliókon, a teóriák üres formaságai kedvéért s azok ürügye alatt a kiváltságolt közvetítők egész raja nyerekedjék; — el kell ismerni nyíltan az agrárváltók farizeusi képmutatással megtagadott, de alattomban teljes mértékben kiaknázott bankképességét; és meg kell nyitni a bankhitel elzárt csatornáit a mezőgazda személyi hitelszükségletének.

Megrögzött bankpolitikánk illetően észszerű átalakítására tömörüljenek hát mezőgazdáink, mert csakis a jegybankpolitika illetően gyökeres reformja segíthet igazán

bajaikon. Az ilyen törekvések elől pedig nincs kitérés, mert az igazság ereje biztosítja diadalukat. És létesíteni kell tehát a jegybankpolitika ily irányu reformjait, mert a jog és az igazság, a méltányosság és észszerűség, és mindenek fölött alapjaiban megtámadott közgazdasági viszonyaink, a veszélyeztetett gazdasági egyensúly, a szükség-törvénybontó ereje azt így követelik.

Az „*együgyű gazda*“ pedig nem tűrheti tovább, hogy a bankhitelezés közvetítői javára bármiféle teóriák ürügye alatt ezentul is kizsákmányoltassék. A jegybank nem azé az egypár közvetítőé, hanem az összeségé. Nem azért kapta országos és kizárólagos szabadalmát, hogy abból egy szűkebb érdekcsoport élösködjék, hanem azért, hogy általa minden produktív közgazdasági tevékenység a szükségelt olcsó hiteltökékkal ellátható legyen.

Méltatlan, jogtalan, igaztalan és természetellenes volt az eddigi állapot; — meg kell másítani mihamarább!

Takarékpénztárak.

Az uzsora által szorongatott magyar mezőgazdaságnak az első segítyt az országszerte alakuló vidéki takarékpénztárak nyújtották. Ezekben az intézetekben nyert szervezetet a magyar mezőgazdasági hitel.

Lelkes hazafiak buzgó fáradozással teremtették meg a magyar mezőgazda ezen legelső mentsvárait, melyeknek felállítása annak idején oly tömérdek nehézségekbe ütközött, s az előítéletek egész légióját találta szemközt magával.

A magyar ember előtt a képzeleti értékek ma sem bírnak még azzal a béccsel, mint a külföld közgazdaságilag iskolázottabb népeinél. Hát még azokban az időkben, mikor még nem éltek és nem feledtek oly gyorsan az emberek, mint manapság, s eleven emlékekben voltak a devalváció és a Kossuth-bankó szomorú emlékei; az új keletű szédelő alapítások krachjai pedig oly súlyosan kompromittálták a papirosértékeket! — Elképzelhető, hogy mily töméntelen küzdelem, mennyi tenger rábeszélés árán volt a mi előítéletekkel telt közönségünk egy-egy ily pénzintézet kisdud alaptőkéjének összehozására rábirható. És ha a részvénytőkét nagynehezen összetoborozta az alapítók buzgalma és ékesszólása, hátra volt még a ládák fenekén megülő garasok napfényre varázsolása, a betevő közönség bizalmának meghódítása, a mi került legalább is annyi küzdelemben, mint maga az alapítás.

Csak az első alapítások sikereinek s a nyomukban kelő áldásnak terjedő hira adott nagyobb lendületet ezen

alapításoknak, melyeknek megjelenése megváltás volt az illető vidék mezőgazdáira. Megváltás a féktelen uzorától, melyet első megjelenésükkel mindjárt mérsékeltek, majd pedig fokenként megerősödve mind jobban leszereltek s végre teljesen kipusztítottak.

Ámde az áldó szavak rég elhangzottak s ezen intézetek ma korántsem örvendenek oly népszerűségnek, mint első fellépésük idejében. És noha a hetvenes években 16%_o volt az általuk szedett kamatok átlaga, ma pedig 7—8%_o, a közhitelviszonyok javítására törekvő igyekezetükért és elért sikereikért rágalom és gyaláztatás jut osztályrészőkül. Pizskolásuk és szidalmazásuk valósággal divatba jött, s éppen a mezőgazdák azok, a kik lehangosabb szóval követelik, hogy egykori megváltójuk megfeszíttessék.

Tény, hogy a gazdaközönség óriási összegekkel adósa ezen intézeteknek. Hétszáz milliót meghaladó kölcsönkövetéseikből bátran 500 millióra tehető az az összeg, melylyel a mezőgazdaságban vannak érdekelve. És talán innen van a gazdáknál ellenökben megnyilatkozó animozitás. Pedig ez az óriási összeg a legékesszólóbb bizonyíték az ezen intézetek által a mezőgazdaságnak teljesített szolgálatok becséről és nagyságáról. Képzeljük csak el, hogy hová nőttek volna a földbirtok adósságai, ha a takarékpénztárak ki nem szabadítják azt az uzorások 30—50, vagy még ennél is magasabb percentekkel fosztogató karmai közül. Ámde a hitelezőjét senki emberfia sem kedveli valami különösen, s ritka ember szokta nevét szeretetteljes hanghordozással emlegetni.

Az is igaz, hogy ezen intézetek — követendő példát statuálva az intenzív takarékosagra — tekintélyes vagyonokat kuporgattak össze, a mi kihivja az irigységet, a magyar nemzeti sajátosságok ezen legcsunyábbikát.

És leginkább igaz, hogy ezen intézetek még ma is jobbára oly magas százalékkal kamatozó kölcsönöket nyujtanak, hogy azok a mezőgazdaság rendes üzemében alig forgathatók nyereségesen.

Am ha az üzletek s a takarékoság dimenzióira vonatkozó előbbeni észlelések méltatlan indító okai a szitoknak és bántalomnak, ezen, utóbbi gravamen valóban igen alapos

és igen tárgyilagos, méltán rászolgál a megrovásra és sürgős orvoslást követel.

Csakhogy a vidéki pénzügyintézetek magas kamatlábjának oka nem önhibájukban rejlik, hanem oka annak az a rövidlátó, fölületes közgazdasági politika, mely Magyarország sorsát intézi, s a mely politika ezen pénzügyintézeteket komolyan számba nem veszi, kicsinyli és lenézi, nekik fontos szerepükhöz méltó jelentőséget nem tulajdonít. A mely politikának a mezőgazdaság mindig mostoha gyermeke volt, s a mely politika a speciálisan rusztikus, mezőgazdasági hitelügyletekkel foglalkozó ezen vidéki pénzügyintézetek számára — mivel azok jobbára *csak* a gazdát szolgálják — olcsó pénzeszközökről nem gondoskodik. Az a strucpolitika, mely nem látja azt a circulus vitiosus, melyen ezen intézetek ellátmányozása akként történik, hogy a legolcsóbb pénzek is drágán jussanak birtokukba. Az a politika, a mely elnézi és elősegíti, hogy a jegybank olcsó pénzeszközei tőlük s általuk a gazdától a szörszálhasogató bankdoktrínák és teoriák ürügye alatt önző érdekei kedvéért megvonassanak, s bünbakul állítja oda ezen intézeteket saját bünösségének elpalástolására a gazdaközönség elé.

A gazdaközönség pedig — a mely száz sebből vérzik, vérzik, pusztul és fizet; fizet a végső kimerültségig és roskadozik terhei alatt — a kétségbeesés gyűlöletével fordul ezen intézetek ellen. Elvakítva a szenvedélytől, készséggel elhiszi, hogy az ő hitelezője neki ellensége, a ki tudatosan munkálja romlását. Elhiszi és halálra keresi képzelt ellenségét. Haragtól föltüzelt fantáziája hévvel reagál a nagyhangu rágalmaknak, s készpénz gyanánt fogadja mindazokat a képtelen és alaptalan vádakat, melyekkel vidéki takarékpénztárainkat szelvében oly bőkezűen illetik. És mivel a haragos ember mindenkor elfogult az ő haragosával szemben s mindenkor hajlandó haragja tárgyáról bármi rosszat föltételezni, a gazda is készséggel portálja a takarékpénztárakról költött hamis vádakat s addig portálja, addig hangoztatja, míg végre el is hiszi.

Igy hiszi el aztán azt is, hogy az uzsora s a magas kamatláb a vidéki pénzügyintézeteknek eminens érdeke, és hogy ezen intézetek a pénzügyi gazdaság fontartán legjobb tehetsé-

gükkal közremunkálkodnak. És mindezeket elhívén, logikus következképp szentül hiszi és vallja, hogy a gazda és a takarékpénztárak érdekei ellentétesek.

Innen van aztán az a sűrűn megnyilatkozó animozitás a takarékpénztárak, s általában a tőke, és különösen az „*ingó nagytőke*“ ellenében, melynek cinkostársát vélik látni a takarékpénztárakban.

Pedig hát az ingó nagytőkének vajmi kevés köze van ezekhez a intézetekhez. Csakhogy ezt nem látja át, de nem is igen gondolkozik fölötte gazdaközönségünk ama tekintélyes frakciója, mely szívesen indul a szenvedély szava után.

Ez a frakció nem látja be, hogy nem a magas, hogy nem az úzsorakamat teszi ki a vidéki pénzüzetek jövedelmeit, hanem igen is az adott és vett kamatok közötti különbözet. Nem látja be, hogy a fizetett kamatok magassága szabja meg a beszedett kamatok percentjeit és hogy ezek a percentek azért oly súlyosak és azért oly elviselhetetlenek, mert busás részt kér belőlük jó maga és a közvetítők számára az Osztrák-magyar bank.

És azt sem látja be ez a frakció, hogy a hitelszolgálat eme fonákságáért első sorban is az ő főhangon szitkozódó liberális jóbarátai volnának felelősek, a kik oly buzgalommal szidnak és ütnek és tesznek felelőssé a gazda bajaiért mindenkit és különösen a takarékpénztárakat s csak önmagukról feledkeznek meg nagy bölcsen. Nem látja be, hogy tulajdonképpen nem is az a vidéki takarékpénztár az úzsorás, a mely az úzsorakamatokat tőle beszedi, hanem sokkal inkább az az Osztrák-magyar bank, a mely ezen úzsorakamatokat mesterségesen előidézi; vagy éppen azok a nagyhangu politikusok, a kik a takarékpénztári úzsorát oly fönnen hánytorgatják, de a mellett a közvetítés hasznaiból is részesednek, és a kik a gazdát a takarékpénztárak ellen tüzelvén, az ingó tőke ellenségeinek soraiba kergetik.

És mivel nem látja át mindezeket, bösz haraggal ront neki a tőkének, takarékpénztáraknak és mindeneknek, a miket ellenségei gyanánt tüntetnek föl előtte vérmesebb apostolai és fölületesen ítélő jóbarátai. Bökezűen szórja haragja villámaint mindenekre, de különösen a takarékpénztárakra és ezek a villámok immár annyira megszokottak, hogy nem is

kelt semmi különösebb föltünést, ha egy gondolkodó gazdaember, mint *Emődý József* hinni és hirdetni tud olyan dolgokat, hogy „*a nemzetközileg szövetkezett ingó nagytőke behatolt a legkisebb város falai közé s a takarékpénztáraknak nevezett uzsorás intézetek által behálózta s megmértelyezte az illető vidék irányadó férfait s rákényszerítette ezen ingó tőke szolgálatára — a mezőgazdák érdekei ellen.*” Az sem hat a szokatlanság ízével, ha „*az aranyos internacionále szédelgő expozitívái*”-nak tiszteli a vidéki takarékpénztárakat, az sem, ha az ingó tőkének a gazda érdekei ellen irányuló nemzetközi szövetségéről hallucinál, ha a „*nemzetközileg szövetkezett ingó nagytőke veszedelmes tulkapásai ellen*” szólítja sorompóba gazdátársait s ha megtévesztett látással komolyan hinni tud a szenvedély szülte konvencionális kifakadások hasonló üres frázisaiban.

Érdekes, korhü jelensége jelszavakkal dobálódzó, rohanva élő s az élet rohamában gondolkozni rá nem érő korunknak, hogy ugyanazok, a kik a *holt betű* uralmát annyi tüzzel ostromolják, mily izzó szenvedélylyel csoportosulnak az *üres frázisok* köré.

Az agrártörekvések nyomában pedig, — legalább a gazdaközönség extenzív köreiben, — csaknem mindenütt ott grasszál a szenvedély, melyet gondosan szítanak azok a kevésbé lelkiismeretes politikusok, a kiknek talán okuk van elterelni a figyelmet önmagukról s a kik jól tudják, hogy a szenvedélynek a legképtelenebb logika is szuggerrálható.

A hamis nyomokra terelt ferde logika pedig hamis következtetésekre jut s a mezőgazdák akciója fiaskót fogan méhében, ha vezetésében az indulat a józan ész fölé kerekedik. És ha ma, annyi fáradság és annyi küzdelmek után azt kell konstatálni, hogy a töméntelen buzgó iparkodás sikertelen maradt s hogy a hitelügyek javítására célzó tenger igyekezet dacára „*a szükség és veszély a hitelügy terén a legnagyobb, legégetőbb*” ; törekvéseik meddőségeért arra az elferdült logikára vessenek, mely azokat üres jelszavak után bolondította. Arra a logikára, mely tullőve a célon, tul a csillagokon, ideális utópiákban kereste a gazda üdvösségét, holott azt itt a földön kellett volna már rég föltalálnia.

Az eddigi küzdelmek meddősége pedig szolgáljon intő például a jövőre nézve, hogy további törekvéseiben csakis a reális, az adott viszonyokkal számot vető, számító józan ész vezérelje, s hogy a kibontakozás nehéz útján egyetlen tanácsadója a higgadt megfontolás legyen.

Higgadt megfontolással ítélkezve tárgyacról és fogalmakról, eszmékről, emberekről, tervekről és intézményekről, némely dolgok hamis megvilágítása nem fogja többé tévedésbe ejteni azok valódi mibenléte felől, mert megkeresi a hamis világítás eredő okait, melyek tiszta látását eddig megzavarták, s mérges frázisok nyomán céltalan irányokba terelték törekvéseit.

Higgadt megfontolással, az indulat káprázatától megtisztult látással, könnyen föl fogja fogni a csalóka jelszavak és mérges frázisok tátongó ürességeit, s tiszta képet fog magának alkotni az emberi gazdálkodásban való helyzetéről s a közgazdaság egyéb tényezőihez való viszonyairól.

És mindenekelőtt tisztán fogja maga előtt látni a tőke és munka egymásra utaltságát, tisztán a közgazdasági élet ama nagy törvényét, hogy tőke és munka egymástól elkülönözve a termelésnek, a gazdasági javak előállításának önmagukban tehetetlen tényezői. Hogy tőke és munka egymás nélkül, de különösen a tőke munka nélkül teljesen értéktelen, hogy gazdasági értékük a kölcsönös együttműködésben gyökerezik, s hogy tehát *a tőke legönösebb célja: a munka, az iparkodás, a vállalkozás és minden közgazdasági tevékenység sikere*, nem pedig kizsákmányolása, mert a sikertelen munka saját értékét, saját érdekét csorbítaná.

És látni fogja a pénz, az ingó tőke nagyfontosságát s a termelésben való nélkülözhetetlen szerepét. Látni fogja, hogy az ingó tőke, a pénz, és ennek sáfárjai, az elszigeteltségökben erőten tőkétet hatalmas tőkékké összpontosító bankok, s a hiányzó tőkeeszközöket előteremtő jegybankok nélkül sohasem létesülhettek volna azok a nagyszabású közgazdasági tranzakciók, a melyek oly mesés összegeket nyeltek el, s melyekre a mai civilizáció támaszkodik. Hogy ez a civilizáció s a civilizált közgazdaság az ingó tőkék használata, a nagy és legnagyobb tőkék közremunkálása

nélkül el sem képzelhető; — s ebben a keretben fogja majd keresni saját boldogulása eszközeit.

At fogja látni, hogy az ingó tőke bárminemű szövetezése lehetséges, csak olyan nem, a mely a munka és a termelés érdekeivel ellenkezik, a mely a *mezőgazdák érdekei ellen* irányul, s a mezőgazda alól a talajt akarná kirántani. Be fogja látni, hogy a nagytőke mindegyre kisebb és kisebb kamatokkal megelegedő urai, a kiktől *Emödy József* a magyar földet annyira félti, s a kik „*ezen földet Bécsben, Berlinben, Párisban és Londonban záloglevelek és rövid lejáratu váltók alakjában árulják a börzéken*“, nem törhetnek az ő fényes, kényelmes és irigyelt egzisztenciájukat tributumával biztosító mezőgazda ellen; hogy azok nagyon jól érzik magukat „*a fényesen aranyozott palotákban a Schottenringen, Unter den Linden, Faubourg St. Germainben és a Cityben*“ s nagyon szerencsétleneknek éreznék magukat, ha fényes palotáikat a tönkrejütő magyar földbirtokos kuriáival kellene fölcserélniök. A „*mezőgazdaság érdekei ellen nemzetközileg szervekelt ingó nagytőke*“ ne nyugtalanítsa tehát az ugysis eleget zaklatott magyar mezőgazda álmait. Bátran átengedhetjük ezt az agyrémet, — a honnan vétetett, — a dajkamesék birodalmának, a hol nagyon jól fogja majd találni magát a hétfejú sárkányok, garabonciás diákok és egyéb félelmetes csodaszörnyek, magával egyenrangukból összeválogatott élite társaságában.

És látni fogja, hogy ezen mesebeli képzelt szövetség „*szédeltő expozitívái*“ tulajdonképpen egy szolid alapokra fektetett hatalmas tőkeerős hitelszervezet egyes szilárd, élet-erős láncszemeit alkotják, melyeknek összessége 130 millió forintnyi mérlegszerű alapvagyonnal s még néhány millió nem látható tartalékokkal rendelkezik. Látni fogja, hogy ezen intézetek hatalmas vagyonai, párosulva takarékos-sággal, szoliditással, szorgalommal, óvatos körültekintéssel és mindazon tulajdonságokkal, melyek a tisztességet és hitel-képességet megalkotják; egyedül ezen szolid eszközökkel hódították meg a nagyközönség teljes bizodal-mát, a mely fényesen megnyilatkozó általános bizodalom ime 550 millió forintnyi betéteket halmozott össze a megtakarított fillérek-ből, ezeken „*az aranyos internacionále szédeltő expozitívái*“.

Látni fogja, hogy ez a bizodalom a legteljesebb mértékben indokolt, mert ezen intézetek teljes erkölcsi és főleg *hatalmas anyagi garanciát* is nyújtanak kötelezettségeikért, és saját tőkéiket s a rájuk bízott milliókat nem kockáztatják szédelő üzletekben, hanem a reális közgazdaság kenyérkereső munkájában, oroszlánrészében a mezőgazdaságban gyümölcsötvetik. Be fogja látni, hogy csak a féktelen szenvedély rágalmozhatja el ezen intézeteket „*fényűző igazgatóságok által szédelő módon alapított és vezetett egzotikus vállalatok*”-nak és mindezeket tisztán átlátva, nem fog többé hitelt adni azoknak a konvencionális kirohanásoknak és mérges szentenciáknak, melyeknek nincsen semmi, de semmi egyéb tartalmuk, mint — fulánk és epe.

És be fogja látni, hogy a vagyona csaknem teljesen összegével a mezőgazdaságban érdekelt vidéki pénzintézeteknek csak egy érdeke lehet a mezőgazdaság terén, és pedig az, hogy a gazda és gazdasága erősödjön, gyarapodjon és virágozzék, hogy a klientela, az adósok jóléte, fizetőképessége, s ekként a kikölcsönzött töméntelen milliók biztonsága, növekedjék. És ezen érdekközösség s az adósságok millióinak súlyával megpecsételt együvé tartozandóság felismeréséből önként következik annak megismerése is, hogy a mezőgazda hitelviszonyainak javítását célzó törekvésekben a gazda ezen érdektársa többé, — miként eddig történt — nem mellőzhető. Megismerése annak, hogy a kívánt siker elérése csakis egy ezen intézetek bevonásával vezetett akció útján remélhető, s hogy a mezőgazdák a hitelkérdés tekintetében hasztalan keresik boldogulásukat ezen intézetek nélkül, vagy éppen alaptalan gyűlölködéssel ezen intézetek ellen. Hasztalan, mert a középirtokos személyi hitelének szolgálatára egyedül ezen intézeteink hivatottak. Mert a középirtokos hiteligényei a szövetkezetek szerény kereteiben meg nem férnek, azokból messze kiemelkednek. Az agrármozgalom vezetőinek pedig meg kell ezt értetniök a nagy gazdaközöniséggel, mely ma a *delendum esse* itéletével könnyen tulteszi magát e fontos kérdésen, a helyett, hogy annak *helyes megoldása* fölött behatóan gondolkodnék.

A kamatláb csökkentése pedig oly eminens érdeke a

takarékpénztáraknak, a mire a mezőgazdaság bizonytalanná vált egyensúlyával biztonságukban veszélyeztetett millióik s az egymás közt kifejlődő erős verseny egyaránt ösztönözik.

Mínthogy azonban ezen intézetek egy közös érdekképvisellettal nem bírnak, a mely kellő nyomatékkal reprezentálná a kezeikben felhalmozott óriás vagyont s a gondjaikra bizott rengeteg érdekeket, ma — szétforgácsolt erőkkkel — a közgazdasági élet vezetésében egyáltalán súlylyal nem bírnak s érdekeiknek érvényt szerezni nem képesek. Csak mint jelentéktelen, apró-cseprő vállalatocskák kerülnek elbírálás alá s az egyes tagozatok kisszerű voltánál fogva az összeség ereje és jelentősége is szelvében ignoráltatik. És mínthogy közgazdasági életünkben betöltött szerepük fontosságának demonstrálására és elismertetésére soha sem törekedtek, kicsinylésük laikus és irányadó körökben egyaránt megszokottá vált. A pénzügyi és hitelügyi kérdések intézésében véleményük, céljaik s érdekeik iránt senki sem érdeklődik. Nélkülük intézkednek ezen kérdésekben róluk és felőlük, s a pénzügyi élet közönséges napszámóságainak tekintetnek, a kiket bármikor elbocsátani, jobb munkásokkal helyettesíteni lehet.

Ezen felfogástól, ezen tendenciától látszik áthatottnak a gazdahitel szervezésére és javítására irányult eddigi akció. Pedig hát ebben a felfogásban van egy nagy porció vastag tévedés, mert ezek az intézetek 700 millió forinttal participiálnak Magyarország közgazdaságában. S tekintve, hogy ebből a 700 millióból legalább 500 millió a mezőgazdaságot illeti, — a mi pedig nem két garas — hasztalan és fölösleges igyekezet emancipálni a mezőgazdaságot ezen intézetektől. A kívánt célt pedig csak a mezőgazdák egy oly akciója érheti el, mely vállvetett küzdelemben vivja ki ezen intézetek részére az olcsóbb hitelezés lehetőségét, mert csakis ezen intézetek hatalmas tőkeereje s a tőkés közönség beléjük helyezett bizalma által van megadva mezőgazdaságunk tömérdek milliónyi hitelszükségletei olcsó ellátásának egyedi lehetősége.

De a kívánatos mértékben olcsók csak úgy lehetnek és csak akkor fogják majd olcsó hitelpénzzel ellátni a mező-

gazdát, ha majd lerontatnak olcsóbbodásuk gátjai. Ha az agráriusok nem ülnek fel többé azoknak a durva rágalmaknak, melyekkel őket a szenvedélytől elvakult némely vezéremberek s a gyöngéikre számító ellentábor részéről egyaránt uszítják természetes szövetségeseik; a vidéki takarékpénztárak ellen; hanem azokkal egyesült küzdelemben hadat üzennek közgazdasági politikánk vaskalapos konzervativizmusának, megdöntik a bankteóriák hamis bálványát s megnyitják a jegybank méltatlanul elzárt olcsó pénzforrásait ezen intézetek, s általuk önmaguk számára.

És ha ezek a szuverén göggel lenézett kis vidéki „*fináncnotabilitások*,” ezek a sokat gyalázott „*uzsora-fészek*ek” megtudták találni a módját, hogy miként szolgálhassák a gazdát például törlesztéses zálogleveles kölcsönökkel csak oly olcsón, de mérhetetlenül több előzékenységgel — mint akár a főváros nagy pénzintézetei; a gazda személyi hitele számára is meg fogják tudni teremteni a szükséges olcsó eszközöket, ha a józan agrárközvélemény ezen törekvésükben segélyükre siet.

A mai viszonyok között azonban nem lehetnek olcsóbbak, mint a minők, mert hiteleletünk mai berendezkedése megdrágítja eszközeiket, és mert az Osztrák-magyar bank halvaszületett üzletelvei s nyakatekert doktrinái kedvéért el van előlük zárva a hitel legbővebb és egyedüli olcsó forrása — a jegybank.

A jegybank a közhitelviszonyok szabályozója, a hitelelet szuverén irányítója. De míg minden emberi intézmény az emberi szükségek szolgálatában ismeri föl igazolt létjogát és rendeltetését, addig a mi Osztrák-magyar bankunk arrogáns indolenciával zárkózik el a mi szükségaink elől, s hajthatatlan szeszélylyel lovagol az ostoba doktrinák vesszőparipáján. Az egyes közgazdasági faktórok szoros egymásra utaltságát s mindnyájának a mezőgazdaságtól függő, annak alárendelt s azzal összeforrott voltát hajlithatatlan makacssággal ignorálja és megtagadja, s tetszeleg magának abban a hivalkodó basaszerepben, hogy a hitelt kereső és hitelt használó magyar mezőgazdát és a gazda-hitelt szolgáló takarékpénztárakat úgy táncoltatja, a mint neki hegedülni méltóztatik.

A jegybank uralta hitelezésünk valóságos vitustáncot jár a szent bankteóriák bálványa körül. Pénzügyi életünk vezérei — generálisok és káplárok egyaránt — feszengetve hánytorgatják Merkur szárnyas-palcáját, pedig hát a magyar pénzügyi élet igazi emblémája csak a csorosziya s az ekeszarv lehet. A hitelorganizmus minden szerve az Osztrák-magyar bank megrögzött szeszélyei, makacs következetességgel érvényesített lehetetlen dontrinái, a teóriák minden komolyság csufjára fölerőszakolt üres formái szerint igazodik, mert övé a pénz, a hatalom. Mert ő rendelkezik arról a tenger pénzről, a mi a 16 millió magyar tulajdona, mert országos törvénnyel, országos szabadalommal van részére kiarendálva zsebünk s oda kell neki kölcsönöznünk minden pénzünket ingyen, hogy ő aztán jó kamatért adja nekünk kölcsönbe vissza.

De ha visszaadná annak, a kitől maga is kölcsön vette — a mezőgazdának, mert hisz ők képviselik a kiarendált pénztárcák zömét — rendén lenne a dolog. Csakhogy az Osztrák-magyar bank csak azoknak a kiváltságos közgazdasági egyedeknek kölcsönöz, a kiknek a bejegyzett cégük s a puszta kézvonásuk a teóriák szerint pupilláris garancia, garancia az évenként veszteségként leíródo százazrek ellenére is; — de a mezőgazdának nem. A mezőgazdának nem csak hogy a puszta kézvonása, a törvény szigorával garantált, váltóba foglalt fizetési ígérete nem hitelképes garancia az Osztrák-magyar bank előtt, hanem hitelképtelen a gazdaváltó eo ipso, mert gazdaváltó, még akkor is, ha egy százazrekkel rendelkező vidéki pénzügyintézet is készfizető szavatósságot vállal érte girója alakjában.

Mindezek dacára a takarékpénztárak útján mégis csak kielégítést nyer a mezőgazda személyi hitelszükséglete. És ha már kielégítést nyer, ugyan honnan nyerné azt ebben a tökeszegény országban máshonnét, mint a jegybanktól?

De hát miért is ne? Hiszen a föld oly biztos, oly elsikkaszthatatlan garancia, a bankteóriákban inkriminált agrár jelleg pedig oly szépen levetkőzhető. Csak a *vorschriftsmässig* forma legyen meg; a lényeg az egészen mellékes. Egy-két *kommerciális* giró s a bankképtelen agrárváltó

rögtön bankképes hitelpapírrá alakul át, melyet készséggel fogad magába a *bankszerű födözet*.

Az Osztrák-magyar bank megkövesedett logikájában így diadalmaskodik a forma a lényeg fölött. Diadalmaskodik azért, mert diadalra jutását mohó buzgalommal segítik elő éppen azok, a kik a lényeg ellen farizeuskodva küzdenek.

Igy aztán a mezőgazda személyi hitelszükségletéből eredett váltó, ez a *bankképtelen agrárváltó* — kerülő utakon bár — mégis csak a bank tárcáiba kerül, mégis az ezen körülmény köztudomásu volta mellett is teljes hitelü bankjegyforgalom *bankszerű fedezetében* tér hosszú vándorlásai után pihenőre, úgy hogy tényleg a bank tárcáiban virrad rá a lejárat napja az agrárváltók 99 százalékára.

Csakhogy a közvetítők egész rajának kezein keresztül juthat el csak idáig, busás hasznokat hagyva hátra mindenfelé; nem pedig egyenesen a hitel közvetlen kiszolgáltatására hivatott takarékpénztárak kezeiből. Természetes, hogy ez a pénz aztán nem lehet olcsó, mire az utolsó kezekbe jut, de az is természetes, hogy drága voltáért a takarékpénztárak legkevésbé sem okolhatók.

Hogy pedig miért történik ez így, hogy miért kell a gazda váltójának ezt a költséges circulus vitiosust megfutnia, azt valóban bajos megérteni, elfogadható indokokkal megmagyarázni. A liberális kormánypartot, mely apatikus közönnyel intézi a közgazdasági politikát, s megtüri ezt az abszurd állapotot, talán nem is egész alaptalanul éri a vád, melylyel vérmesebb *politikai* ellenfelei illetik, hogy t. i. ezen bankpolitika támogatásával nyereséges üzletét akar biztosítani a közvetítő nagy intézeteknek. Annyi bizonyos, hogy ez a föltevés sikerült pszichologikus magyarázata annak a szívtelen, könyörtelen gunyhahotának, melylyel e párt a pusztuló középbirtokosság kétségbeesett segélykiáltásait annak idején kísérte volt; és az is bizonyos, hogy éppen azok a liberális politikusok, kik a különféle bankdirektorságok fejedelmi sinekuráit élvezik, kiknek javadalmait a mezőgazda súlyos kamatterhe lényegesen öregbíti, s kiket *rebach-lovagok*-nak keresztelt el a parlamenti

humor, hogy éppen azok legbuzgóbb hirdetői az egyoldalú merkantilis tanításoknak.

De a bankpolitika titkos rugói nem tartoznak a dolog lényegére. Elég volt rámutatni téves hipotézisekből kiinduló, közgazdasági életünk természetét félreismerő, legelsőrendű létérdekeinket oktalanul sértő és veszélyeztető, káros, igaztalan és jogosulatlan voltára; s a gazda kamatterheit az elviselhetlenségig súlyosító hatására. Rámutatni, hogy az az idegenben felnőtt bankpolitika, mely nem vet számot a mi sajátos viszonyainkkal s a mezőgazdasági hitel bankképességét botorul megtagadja, hogy az többé fönn nem tartható, mert ez a politika mérgecsitette el mezőgazdaságunk sebeit. Rámutatni, hogy az a bankpolitika, mely az agrikulturn Magyarországon a lehetetlen merkantil üzletelvek indolens fölerőszakolásával s azok föntartásának pusztá látszata kedvéért kerülő utakon juttatja el a jegybank pénzeszközeit a hitelt közvetlenül kiszolgáltató végszervekhez, hogy az bűnös benne, hogy a kamatláb országszerte magas. Az az oka, hogy a pénzeszközök olcsó beszerzésének lehetőségétől általa megfosztott pénzüzetek nagy kamatokat vesznek a mezőgazdán, az az oka, hogy az olcsó bankhiteltől megfosztott ezen intézeteknek a pénz utáni versengése magas nívón tartja a betéti kamatlábat, minek folytán maguk is drágán kénytelenek kiszolgálni kölcsöneikre utalt közönségünket, s az az oka, hogy az országszerte uralkodó kölcsönkamattípus a törvényesen engedélyezett maximum, a 8 százalék.

Gazdasági fölemelkedésünkben s a közhitelviszonyok megjavításában annyi érdemeket szerzett vidéki takarékpénztáraink karát méltatlanul éri tehát a szitkok és rágalmak azon piszkos áradata, melyet elkeseredett agráriusok és felületesen gondolkozó liberálisok annyi könnyedséggel zudítanak nyakába. Mert ezen intézetek igen kevés kivétellel, mindig megmaradtak nemes hivatásuk magaslatán, s ha má talán nem funkcionálnak úgy, a mint az kívánatos lenne, annak okai, mint láttuk, tul esnek hatáskörükön, s érette ők maguk legkevésbé hibáztathatók. Sokkal inkább hibáztatható ezért az agrárkörökben lábrakapott s a kormányhatalom szféráiban is tért hódító azon tendencia, mely a

hibásan funkcionáló szervezetet nem javítani, nem hibáitól mentesíteni, hanem összetörni iparkodik. A mely tendencia joggal kelti föl számos néprétegek bizalmatlanságát, mert ezen intézetekhez tömérdek érdek és legalább is négyezer intelligens család tisztos egzisztenciája fűződik.

Még inkább hibáztatandó, ha közéletünk olyan korifeusai hánytorgatják a gazdának a takarékpénztárak által való „*kiszípolyoztatását*,” — hányszor röppent el ez a szó a parlamentben! — a kik mint irigylésre méltó bankdirektorok bankjaiknak ezen kiszípolyozott garasokkal megnövesztett nyereségeiből huznak tantiémeket. Ezeket az urakat méltán érheti az őszinteség hiányának vádja; a vád; hogy míg a fórumon szidalmazták a *szípolyozás* eszközeit, otthon elégülten konsziderálnak a legközelebbi tantième esélyei fölött. Ha ezek az urak beszélnek *kiszípolyozásról*; vagy *takarékpénztári uszoráról* és hasonló ostobaságokról, úgy ezen uszora és ezen szípolyozás értelmi szerzőinek éppen ők maguk méltán bélyegezhetők. S midőn oktalanul dobálóznak hasonló; éppen ő általuk közforgalmuvá lett izgató jelszavakkal, melyekkel a háborgó szenvedélyek ellenök irányult árját a bünbakul kiszemelt takarékpénztárakra akarják irányítani, igen rossz szolgálatot tesznek a liberálisizmus ügyének, mert az ingó tőkét képviselő ezen intézetek megrágalmazásával élesztik a gazdaközönségnek a tőke ellen irányított gerjedelmeit, s a magyar gazdaközönséget a német agráriusok reakcionáris táborába kergetik.

A takarékpénztárakkal kapcsolatban fölmerülő kóros jelenségekért s az itt-ott, elvértve tagadhatlanul fölmerülő uszora-tünetekért egyes-egyedül az Osztrák-magyar bank, ez a tengéletet élő troglodyta tehető felelőssé s azok, kik e bank hitelpolitikáját a való étellel összhangba hozni elmulasztották.

Fukcionálna csak a jegybank azzal az észszerű liberálisizmussal, a mi tőle feltétlenül megkövetelhető, vetköztesük csak ki az ostoba bizalmatlankodás és aggodalmaskodás talányszerű burkaiból, s eltűnnek maguktól a hitelélet betegségei, melyeket hasztalan igyekszünk csodabálzsamokkal meggyógyítani. Ha a takarékpénztárak előtt az ország jegybankja megnyílik, bizonyos; hogy az országos

kölcsönkamattípus egyszeribe legalább 6%-ra száll alá. Nem is kell ehhez semmi különös kikötés, a pénzüzetek duzzadó versenye elég ezen kívánatos metamorfózis eszközlésére.

Ez a kívánság azonban legtávolabbról sem jelenti a bankjegyforgalom egészségtelen felcsigázását. Csak azt jelenti, hogy a bank által takarékpénztári váltók ellenében *ma tényleg forgalomba hozott* hiteltőkék ne tiz közvetítő kezén át, hanem direkte a takarékpénztáraknak kölcsönöztessenek.

A doktriner elméletek ezen kívánságnak ellen nem vehetők, mert az az agrárváltó, ha száz közvetítő girálja is csak agrárváltó marad, s csakis ezen intézetek hitelképessége lehet diskusszió tárgya.

És ha tekintetbe vesszük, hogy ezen összeségükben 130 milliónyi alap és tartaléktőkékkel rendelkező pénzüzetek össze-vissza nem viszleszámítolnak 80 milliót, s ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy ezen 80 milliónak is jelentékeny hányada kompenzálódik az egymásközi forgalomban azon intézetek által, melyek nem viszleszámítolnak, vagy csak kis mértékben, hanem inkább maguk nyújtanak viszleszámítolási hiteleket; ugyan miésoda józansággal lehet a viszleszámítolási szükséglet felmaradó töredékére nézve vidéki pénzüzeteink feltétlen hitelképességét megtagadni? Nem nevetséges dolog, nem fölfordult világ-e az, hogy gazdag vidéki pénzüzeteink az országosan szabadalmazott, kényszerforgalommal körülbástyázott jegybankból csak a *látogat kedvéért* élveznek hitelt és csak oly csekélyke összeg erejéig, a mi alig teszi ki saját tőkéik 10—20%-át? Nem eszeveszett állapot-e az, hogy ezen intézetek összevéve is csekély, részvénytőkékkel is tulfedezett viszleszámítolási szükséglete alig 5—10% erejéig nyer a jegybankból *közvetlen* kielégítést? Nem abszurdum-e az, hogy az ország hatalmas hitelszervezete a jegybank által ekként letaksálatatik? Mi más, ha nem gunyt fakasztó örült szottiz-e az, hogy a szabadalmazott jegybank ezen ezrekben és száz ezrekben dolgozó intézetektől 40—50 frtnál magasabb váltókat leszámítolásra elfogadni vonakodik, a 200—300 forintnál magasabb váltókat pedig kereken visszalöki? Mit akar vajjon ez a hóbert jelenteni?

Azt jelentse talán, a mit a politikai gyanúsítások tanítanak, hogy t. i. a 200—300 frtos gazdaváltó hivatva lenne már bizonyos adóval járulni a szabadelvű kormányhatalom fõntartási költségeihez, s ezért kell megfutnia azt a circulus vitiozust, a melynek nyomában a tantiémek és jutalékok teremnek a szabadelvű párturalom szavazni kész bajnokai számára?

Hihetõ, de nem valószínû. Sokkal valószínűbb, hogy ez a teoriák deliriума, hogy ezek a jelenségek a végelgyõngülésre valló agylágyulás kórtûnetei.

És ne mondja senki, hogy a viszleszámitolás ára a vidéki pénzüintézetekre nézve lappália, tekintve hogy az igénybe vett egész szükséglet csekély. Mert a betétek kamatlábát is a viszleszámitolás átlagára szabja meg, s az emennél természetsszerűleg magasabbra igazodik, miért is az országos kölesõn kamattipust a viszleszámitolás átlagára dönti el, a melyet pedig a jegybanknak áll hatalmában irányítani.

A veszély tizenkettedik órájában vagyunk s a bankszabadalom és bankegyesség megújítása küszöbén. Be kell látnunk, hogy ez a rozoga alkotmány — így, a hogy ma áll — hivatásának meg nem felel s legvitálisabb érdekeink gondozása rá nem bizható. Friss vért az ereibe! Gyökeres, agrár-irányu reform! vagy pedig elpusztítani; ez legyen jelszavunk!

Ezeken a bomlott viszonyokon pedig minden esetre változtatni kell. És változtatni kell sürgõsen és alaposan, mert itt gyökereznek a gazda bajai. Azok a bajok, melyeknek orvoslása Tisza István beismerése szerint „*kõzgazdasági politikánk legégetõbb, legfontosabb fõladatát képezi.*“

Szövetkezetek.

A nagyarányu gazdasági kifejlődés utján a nyugati nagy kulturnépek sorába illeszkedett Magyarország közgazdasági élettevékenységében egy sajátos, markáns jellemvonás tükröződik mindenütt elő ; oly jellemvonás, a melynek mását a nyugat közgazdasági életében hasztalan keresnök.

Közgazdasági viszonyainknak ezen sajátos, jellegzetes alapvonást az agrikultur kereset aránytalan tulsulya kölcsönzi. Azon körülmény, hogy nálunk minden közgazdasági tevékenységnek a mezőgazdaság viszonyai szabják meg kereteit, alakulását és létföltételeit.

Nyugat közgazdaságában egészen más a produktív elemek egymáshoz való aránya. Ott a földműves másod-, harmad- és ötödrendü tényező és csak természetes, hogy érdekei az utolsó sorba szorulnak. A közgazdaság téerein az ingó tőke, az ipar és kereskedés uralkodók, a melyek ott a századok kódébe vesző multra tekintenek vissza. És ez a mult telve van antagonizmussal a földbirtok és földművelés iránt, s a mult hagyományai ápolják és föntartják emez ellentéteket.

Ily viszonyok között a külföldi mezőgazdaság — elszigetelődve a közgazdasági összetevékenységtől, melynek ugyis csak elenyésző hányadát képezi — zárkózott külön életet él, s a közgazdasági életközösségből szinte teljesen kiszorul. Érdekei a közgazdaság egyéb tényezői előtt közömbösek, bajai részvételre és gyámolásra számot nem tarthatnak ; s ezért aztán azok orvoslását saját eszközeikkel és

önerejükkel keresik, mert a közgazdaság egyéb tényezői iránt igazolt bizalmatlansággal viseltetnek.

Nálunk azonban egészen mások a viszonyok. Más közgazdaságunk multja, más jelene, és mások a jövőendő kilátásai.

A magyar ipar és kereskedés multja egészen a történeté. A mi közgazdasági életünk folytonosságát tisztán és egyedül a földművelés tartotta fenn azokon a hosszú századokon keresztül, melyekben a másik két gazdasági faktor a viszonyok mostohasága folytán a nemzeti gazdálkodás porondjáról leszorult. Az a hirtelen lett ipar és kereskedés, mely ma körülöttünk annyi elevenséggel lüktet, virágozik és pezseg, nem valami régi törzs duzzadó erejü ifju hajtása, hanem egészen ujszülött növény. Gyermeksége a közel multban fekszik. Bölcsőjét az a nemzedék ringatta, mely félig is alig szállott még sirjába, és a mely ápolta és nevelte első sorban is azért, hogy általa az elmaradott agrikultúra föllendíthető, a kor színvonalára fölemelhető legyen; s csak másodsorban azért, hogy saját produktivitásával majdan a megsokasodó nemzeti szükségek ellátásában segítő társává szegődjék. Iparunk, kereskedelmünk és forgalmunk intézményei csak a tulvérmes és fölületes elemek szemében jelenhettek meg öncél gyanánt. Rendeltetésük első sorban a kenyéradó nemzeti gazdálkodás, a nemzet zömét éltető mezőgazdaság előbbrevitele kellett legyen.

Mindezen intézmények s ezen közgazdasági tényezők pedig a mezőgazdasággal organikus egységben funkcionálnak; s voltaképpen a mezőgazdaság önmagában bénult tevékenységét mintegy kiegészítik. Ipar, kereskedés és forgalom minálunk a mezőgazdaság szükségéből létesültek és a mezőgazdaságban birják létalapjaikat. Érdekeik a mezőgazdasággal azonosak, s ha külön érdekeik is volnának, úgy azok a mezőgazdaság elsőrendü érdekeivel szemben kell hogy háttérbe szoruljanak.

Es mivel a mi közgazdasági viszonyaink szinté az összemérhetlenségig mások, mint a minők a nekünk mintákat szolgáltató nyugatéi, világos, hogy a külföldi sablonok a mi viszonyainkra nem alkalmazhatók. Es ha végzetes hiba volt, hogy az uralkodó liberális kormányzatot a közgazda-

sági kérdések tekintetében „a külföldi liberálisizmus egyoldalúsága és türelmetlensége“ a veséig áthatotta, s teremtett egyes gazdasági érdekkörök között a közviszonyok által egyáltalában nem indokolt diszharmóniát; épp oly hiba s a káros meddőséget rejti méhében, ha az érvényt kereső gazdasági törekvések a külföldnek a magunkéval ellentétes természetű közgazdasági életében keresnek mintaképeket. És hiba, ha kalandoznak oly intézmények után, melyek nálunk fölöslegessé és lehetetlenné válnak.

„A gazdasági egyoldalúság rövidlátó politikája“ pedig, melyet a liberális párt fokozódó intenzitással inaugurált, nemcsak a mezőgazdasági válság siettetésében s duló ereje fokozásában termette meg keserü gyümölcsöt, hanem káros hatása abban is nyilvánul, hogy fölkelte a pusztulástól elkeseredő gazdaközönség szenvedélyeit, melyek azt oly eszmekörök sodrába ragadták, melyek az összeségre is, de önmagukra is veszedelmesek.

A nemzetközi, és különösen a német agrarizmus agitációjának pedig legfényesebb sikereit demonstrálja, hogy az ő eltérő viszonyaik és szükségük szerint megalkotott programjukat a magyar gazdaközönség tekintélyes része az utolsó betűig, minden toldás, minden kihagyás nélkül vette át, törekvéseikkel teljesen azonosítja magát, s erre az idegenszerű kaptafára akarja huzni nagyjában is, részleteiben is a magyar agrárpolitikát.

Csakis ezen körülmény, csakis az elharapódzott külföldi láz az egyedüli oka, hogy még a detail-kérdésekben is, — mint például a hitelkérdésben, — a nyomozó hitelviszonyok nyügétől szabadulást kereső gazdaközönségünk tekintélyes része külföldi recipék szerint keresi az orvoslás módjait; s a nyugatról kölcsönzött bankelméletekkel megfontolt hiteléletünknek ismét csak a nyugat eszméiben keres panaceát. Csakis ez magyarázza meg mezőgazdáink mind határozottabb alakot öltő állásfoglalását a szövetkezeti eszme mellett, melytől a „nagy gazdaközönség“ vagy hogy úgy mondjuk, a laikus agráriusok a mezőgazdasági hitelkérdés megoldását és kimerítését várják, holott az csak a gazdahitel egy csekély részének, a kisemberek apró szükségének ellátására lehetett hivatott. Ez magyarázza,

hogy gazdáink bajaikból nem az adott viszonyok keretén belül, nem a létező hitelszervezet célirányos reorganizálása útján keresnek szabadulást, hanem annak abszolút mellözése, sőt lerombolása útján, s egy új, ismeretlen erejű és problematikus értékű szervezet föllállításának fáradságos és hosszadalmas, és vajmi sovány eredményekkel kecsegtető munkája által.

Pedig annak a bizalmatlanságnak, melylyel a külföldi mezőgazdaság az ingó tőke iránt viseltetik, s a mely bizalmatlanság ott az ingó tőke köreitől elszigetelt mezőgazdák szövetkezésére impulzust adott, nálunk nincs semmi alapja és semmi létjoga. Az ingó tőke köreitől nincs miért tartózkodnunk; s tőlük elszigetelődnünk a mi viszonyaink között egyáltalán nem is lehet, de nem is szükséges. Társadalmunk egyes osztályai között valódi érdekellentétek nincsenek; s termelés, fogyasztás és forgalom minden tényezői át vannak hatva a mezőgazdasággal való szoros érdekközösség tudatától. Az ipar és kereskedés, az anyagi és szellemi tőkék minden érdekkörei egyaránt, mind valamennyien a földművelés prosperitásában ismerik föl létalapjaikat; és nem is valamely gazdasági érdeksoportozat volt az, hanem egy tisztán politikai párttömörülés, mely az elmúlt évtizedekben a pusztuló mezőgazdaság veszedelmével szemben azt a gyilkos közönyt tanusította, mely alatt mezőgazdáink ma osztályérdekből szított ellenséges indulatot vélnek lappangani. Pedig ezen közöny igazi indító okai a vétkes könnyelműség és kényelemszeretet voltak.

Ma azonban foszladozik már e közöny, s az agrárpanaszok belopóznak a miniszterek tárcáiba. A kormányhatalom pedig, mely tudja, látja és érzi a hitelszolgálat bajait és fonákságait, nem térhet ki többé a jogos panaszok és követelések elől. Érzi a segítség szükségét, s hihetőleg jóakarattal igyekezne is fölkarolni a magas kamatokká szorongatott gazda sóvárgása tárgyát képező szövetkezetek ügyét, de a szövetkezés keretében, az *önsegély* útján, — még ha államsegélylyel lehet is kitoldani — ugyan hogyan, miképp teremthetné a szükséges tenger pénzeszközöket a semmiből elő? És mivel ott kereskedik, a hol nincs; kárba vész minden fáradság és mindezen igyekezet, s a

szövetkezeti törvény, a nyugodt pénzügyi fejlődés és konszolidálódás nagy szerencséjére, késik az éji homályban.

És szerencsének kell mondanunk e késlekedést, midőn az előzmények után fölöttébb valószínű az a föltevés, hogy e törvényhozási tény a szövetkezetek valódi és üdvös céljainak és possibiliis működési tereumának félreismerésével a mezőgazdasági hitelszolgálat terjedelmes kérdését akarja bele erőszakolni eme szűk keretekbe, a mi aztán nem megoldást, hanem inkább megromlást eredményezne.

Ha pedig esetleg mégis iniciáltatik valamely olys törvényhozási akció, mely a létező hitelorganizmus versenyképességének csorbitásával, lényeges adó és egyéb kedvezményekkel számottevő előnyöket biztosítana a külföldi minták szerint létesíteni óhajtott szövetkezetek számára, s az adómentességek jogosulatlan privilégiumaival forcirozott verseny a részvénytársulati hitelintézeteket megbénítaná; egy ilyen fajta akció, — pedig az agrár közvélemény ilyes valamit vár, s a kormányzat köreibe el-elejtett kijelentésekből ilyes valaminek tervezése következtethető, — egy ilyen akció elsősorban a gazdán boszulná meg magát.

Mert tévedés azt hinni, mintha a takarékpénztárakban milliókba halmozott betétek a „*meztakarított fillérek*“ reprezentálnák csupán.

A takarékpénztárak utján a hazai ingó tőke van a mezőgazdaság szolgálatába terelve. A takarékbetét nálunk a tőkepenzes közönség kedvelt tőkeelhelyezési formája. Azt a szerepet tölti be, a mit nyugaton a rente-papírok játszanak; és tényleg, betétállományaink tulnyomó részét nem a *meztakarított fillérek*, hanem a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkepenzes alkotják.

Minthogy pedig a tőkepenzes közönség tőkái elhelyezésében kerek e világon mindenütt körültekintő és óvatos, és biztosságot keres, és kétszeresen óvatos egy oly tőkeszegény országban a minő a mienk, a hol a pupilláris tőkeelhelyezésre oly bőségsen kínálkozik száz és ezer alkalom; semmiképpen sem valószínű, hogy a takarékpénztárakban felhalmozott ezen sok százmilliónyi betétkolosszusok könnyü szerrel volnának a szövetkezetek részére meghódíthatók, s a célbavett igaztalan verseny jogtalan

eszközeivel agyonütendő takarékpénztárakból a szövetkezetekhez átkommandirozhatók. Mert a takarékpénztárak éppen részvénytársulati szervezetükben bírják a közbizalom meghódításának talizmánját, s az elhelyezés biztonságát kereső tőkepénzesnek a biztosítékként köztörvényileg megkötött tekintélyes *részvénytőkéikkel* nyújtják az általa kersett garanciát; míg a szövetkezetek a hitelező biztosítására ilyképp megkötött tőkevagyon nélkülözik, anyagi garanciát csak igen miniatűr méretekben, és a takarékpénztárak nyújtotta garanciákhoz képest teljesen elenyésző arányban nyújtanak.

Valószínű tehát, hogy a takarékbetét csak addig marad a magyar tőkepénzes közönség közkeletű tőkeelhelyezési formája, a míg oly intézetek állanak ez irányban rendelkezésére, melyek a betétként kölcsönvett tőkékért saját e célra lekötött vagyonukban kielégítő garanciát nyújtanak. Mihelyt azonban a részvénytőkéikkel ekként garantáló hitelintézetek helyét elfoglalnák a tulzó agrár-álmok lenge szövetkezetei, a betéti tőkék nagyobb részben rögtön megszűnének mint ilyenek szerepelni tovább. Félrevonulnának mihamar a mezőgazdaság szolgálatából s a különféle értékpapirokban keresnék az igényeiknek megfelelő azon garanciákat, melyeket a takarékpénztárak részvénytőkéiben birlalni megszoktak. Mert a hitelszövetkezetknél ezen garanciák föl nem lehetők. A szövetkezetek vállalati tőkéje a szövetkezet ügyleteinek szilárdságáért vajmi kevésé kezeskedik, mivel az üzletből bármikor kivonható, s kibujhat ekként a felelősség alul éppen akkor, midőn arra appellálni kellene. Így aztán az üzletrészek felelőssége teljesen illuzórius.

Már pedig a hazai betétmilliók azon hányada, mely nem megtakaritást, hanem tőkebefektetést képvisel, és tehát elsősorban biztonságot keres, nem csekély. A m. kir. statisztikai hivatal átlagszámításai szerint 1894. végével a hazai összes pénzügyintézetknél elhelyezve volt betéti tőkéknek csupán 14%-a oszlott meg az 500 frtos és ennél kisebb tételek között, míg a többi 86%, az 500 frtnál magasabb tételekből alkottatik. És mivel ugyancsak a m. kir. statisztikai hivatal átlagszámításai szerint a 2000 frtnál magasabb

tételekből kerül ki betéteink 59⁰/₀-a, bátran állíthatjuk, hogy a hazai betétek 86⁰/₀-a, de legalábbis 59⁰/₀-a oly spekulatív tőkeelhelyezéseket képvisel, melyeknél az elhelyezés biztosítottága kardinális követelmény.

Ezen arányszámítás szerint tehát a vidéki takarékpénztárakban körülbelül 450 milliónyi, de minden esetre 300 millió frtot meghaladó összegű oly betét van elhelyezve, mely első sorban is biztonságot keres, s melyre nézve igen csekély a valószínűség, hogy a „résztvényes“ takarékpénztárakból a szövetkezetekbe átköltöztethető lenne. Sokkal valószínűbb, hogy ez a 300 egész 450 milliónyi betét a takarékpénztárak lehetetlenné tétele esetében az értékpapírpiacon özönlene, közgazdasági tevékenységünk egész vonalán tátongó őr hagyva hátra maga után.

Mint hogy pedig ezen tőkék javarésze a mezőgazdaság által használtatik, ezen tőkevándorlás folytán mezőgazdaságunk oly égető pénzzükségbe sodortatnék, mely beláthatlan zavarokat idézne elő, s melyek eloszlátása a szövetkezetek útján el sem képzelhető, hanem bizonyára a legmesszebbmenő rendkívüli intézkedéseket vonná maga után. Hogy aztán az ily rendkívüli intézkedések busás arát nagyon természetesen azok fizetnék meg, a kiknek érdekében fogamatositást nyernének, t. i. a mezőgazdák, az bizonyításra nem is szorul.

Mert ugyan honnan, miből teremthetnék a szövetkezetek azt az óriási pénzmennyiséget elő, mely a takarékpénztárak *lehetetlenné tétele* által a mezőgazdaság szolgálatából elvonatnék? Honnan vegyék azt az 500—600 milliót, melyet a takarékpénztárak *kiküszöbölése* igényelne?

Manapság, midőn megszoktuk a milliókkal való könnyed dobálózást akkor, ha pénzről van szó, s a milliók értékéről és méreteiről igen fölületes fogalmakat alkotván fantáziáinknak semmi sem sok és semmi sem lehetetlen; könnyen készen van e kérdésekre a felelet. Csak föl kell állítani egy nagy központi szövetkezetet, az pedig bocsásson ki kötvényeket, s mindjárt készen vannak a milliók; csak győzzük elfogyasztani.

Csak hogy a dolog gyakorlati kivitele még sem oly véghetetlenül egyszerű, mint első pillanatra látszik. Mert

nem elég ám kibocsátani azokat a kötvényeket, hanem még el is kell helyezni azokat, hogy pénz legyen belőlük. Hogy pedig egy ilyenemű emisszió mekkora méreteket ölthet és hogy ily uton előteremthetők-e vajjon a mezőgazdaság hitelszükségletének kielégítésére elegendő enormis tőkeösszegek, s eszközölhető-e a hitelszövetkezetek oly mérvű ellátmányozása, hogy a takarékpénztárak *mellőzhetőek* legyenek, arra nézve minden érvek és bizonyítások helyett szolgáljanak a józan következtetés alapjául a legnagyobb emisszionáló néhány pénzüintézetünk legutóbbi mérlegéből vett következő számadatok:

A törvény különös kedvezményeivel fölruházott, a hitelezők érdekeinek megóvása s követéléseik biztosítása tekintetében a legmesszebb menő kiváltságokkal és előjogokkal elhalmozott *Magyar földhitelintézet* „záloglevél” forgalma kitett 1896 végén 152 milliót.

A 22 millió frt mérlegszerű saját tőkékkel bíró és egy félszázados dicsteljes pályafutás nimbusával övezett *Pesti hazai első takarékpénztár* „jelzálogilag biztosított és lekötött közjövödelmekkel fedezett” összes kibocsátmányai kitettek ugyanakkor 61 milliót.

A 12 és $\frac{1}{2}$ millió részvénytőke és 8 millió látható tartalékok fölött rendelkező s ugyancsak félszázados pályafutásban megszilárdult hitelű *Pesti magyar kereskedelmi bank* hasonló, törvényerővel *zálogjogilag* külön is garantált kibocsátmányai kitettek ugyanakkor 102 millió forintot.

A három intézet által forgalomban tartott összes kibocsátmányok kitettek tehát együttvéve 315 millió frtot.

Egyéb intézeteink adatainak felsorsolása ezek után máris mellőzhető. Ez a három illusztris példa elegendő fényt vet a szövetkezeti emissziók várható esélyeire, s elegendő bizonyítékot nyujt azon törekvések hiu és meddő volta iránt, melyek a mezőgazdasági hitel égető kérdését a szövetkezetek utján akarják megoldani. E három intézet emisszió-adatai eléggé igazolják ama törekvések meddőségét, melyek a részvénytársulás alapján erőteljesen kifejlett hitel-szervezetünk megbénítását és megdöntését célozzák, holott a szövetkezetek csak a takarékpénztári hitelszervezet kiegészítésére; csak az alsóbbrendű hiteligenyek szolgálatára

képesek és hivatottak, nem pedig a gazdahitel töméntelen milliónyi szükségeinek ellátására.

Mert ha ezen hatalmas három pénzintézetünk ma — félszázadot meghaladó szigoruan szolid tevékenység után, ország-világ előtt ismert jó hírnévvel és rengeteg vagyonokkal vértzetten — mindössze 315 millió forintnyi kibocsátmányokat tud a hazai és a világpiacon elhelyezni; és pedig oly kibocsátmányokat, melyek a kibocsátó intézet vagyonában és hírnevében gyökerező, s a pupillaritással magával csaknem egyenértékű garanciákon felül még a törvények különös szigorával és kedvezéseivel zálogképpen megkötött, s csak értékük fele összege-erejéig zálogba vett földbirtokokban és közjövödelmekben is kétszeres külön pupillaris födözetet is birnak; — ugyan mit várhatunk akkor a szövetkezeti emisszióktól? Elképzeihető-e ezen tényekkel szemben, hogy egy bárminő formában fölállítandó központi szövetkezeti orgánum, melynél a hitelképesség mindama hatalmas alkotó elemei hiányzanak, mely sem bizalomgerjesztő fényes multra, sem a közbizodalomban megszilárdult világszerű hírnévre, sem pedig saját millióinak oly tömegére nem támaszkodhatik, mint amazok; melynek kibocsátmányai az amott zálogjogilag megkötött pupillaris értékekkel szemben csak a csip-csup szövetkezetek csekély nyomatéku girójával garantált pusztá fizetési ígéretekben birnak fedezetet; elképzelhető-e, hogy egy ilyen szegényes emisszióból, mely még ezenfelül szemközt találja magával az elhelyezést kereső pupillaris értékek nagy áradatát, hogy egy ilyen emisszióból sikerrel volna valamely számottevő összeg elhelyezhető? És ugyan föltehető-e józan itélkezéssel, hogy egy ilyen inséges kibocsátmányozás utján a takarékpénztárak *kielégítésére* szükséges összeg beszerezhető lenne, s hogy tehát elérhető lenne a hivatkozott három nagytekintélyü emisszionáló pénzintézetünk által együttesen elért óriási eredmények — kétszerese?

Nem sok gondolkodás kell tehát azon igazság föl ismerésére, hogy mezőgazdaságunk óriási hitelszükségleteinek kielégítése a hitelszövetkezetek utján el nem érhető. Mert ezek az ingatag, gyöngé alkotmányok ezen hatalmas föladat betöltésére erőtlenek. A szövetkezetek hivatása

csakis az apró emberek szolgálata lehet. Csakis ebben a körben fejthetnek ki üdvös tevékenységet; és hogy csak is az apró érdekkörök szolgálata és föllendítése lebegett és lebeg a szövethkezeti eszme „hivatott“ propagátorainak szemei előtt, azt meg kell végre érteniök ama nagyszámu és szélsőségekre hajló laikus ultraagráriusainknak, kik oly kalandos terveket és reményeket fűznek a szövethkezeti mozgalmakhoz.

A szövethkezetek alapján szervezett mezőgazdasági hitel hiu ábrándkép tehát csupán, melyet kedvessé tehet a ráköltött frázisok özöne, tetszetőssé az *önsegély* hangzatos jelszava, kívánatossá az annyi melegséggel rápazarolt sok szép szó üres csillogása; gyakorlati értéke azonban nincs, és csak az bizhat hozzá komolyan, a kinek okoskodásában az érvek és tények fölött is döntő tényező az előszeretet.

Am az észszerűségen tuhatalmasodó ezen előszeretet napról-napra nő terjedelmében.

Bámulatos a magyar gazdaközönség nagy többségének a szövethkezésbe vetett vak hite, és a hitelszövethkezetek annyi tüzzel sürgetett kérdésében széltében tapasztalható véghetetlen elfogultság, fölületesség és tájékoztatlanság. És bámulatos *Emődý József* naivsága, hogy ugyanazon hitelszövethkezetek által akarja kifizettetni a magyar mezőgazda sok száz milliónyi adósságait, a melyekről maga is konstatalja, hogy „*fejlődésüket korlátozza a működésük megkezdéséhez szükséges tőkék, és a szükséges pénz elégtelensége.*“

Bámulatos ez a nagyszabásu rövidlátás, mert *Emődý* munkája nem tekinthető csupán egy nézeteivel elszigetelt ember pusztá egyéni vélekedésének, hanem azt a magyar gazdaközönség jelentékeny részében élő aspirációk hü megnyilatkozásának kell tekintenünk.

Bámulatos a merőben ismeretlen dolgok fanatikus kultusza, és bámulatos az a csápongó fantázia, mely annyira bele tudja lovalni az embert kedvenc eszméibe, hogy az ismeretlent is ismeri, érzékeivel fölfogni véli, s hogy a kedvenc eszméivel foglalatoskodó agy a pusztá sejtést a pozitív tudással összekeveri.

Mert a szövethkezetek érdekében kifejtett agitációnak saját ügye és elérhető céljai tekintetében elárult vaskos

tájékoztatlansága csakis egy ilyen, a tudás és sejtés össze-
tévesztéséből eredő fogalomzavar folytán hozható lélektani
kapcsolatba a meggyőződés azon őszinte entuziazmusával,
mely föllépését kíséri. Kétségtelen, hogy csak is a pusztá
sejtéssel párosult teljes tájékoztatlanság adhatja a hitel-
szövetkezetek vérmes reményektől lángoló tulzó propagá-
torai szájába az alaptalan érvek s a józan gondolkodással
ellenkező pusztá ráfogások azon tömegét, melyekkel lehe-
tetlen ügyüket támogatni igyekezzenek, és azt a sokat variált,
s a mély meggyőződés oly pozitív hangján hirdetett hóbor-
tos szentenciát, melyet *Emődý* legujabban akként formulá-
zott, hogy a „*leglényekbb forgalmu hitelszövetkezet összes ügyei
és elkönyvelései sem igényelnek több időt, mint minden hét egy
délutánját.*“ A mely képtelen, nevetséges, hazug és alaptalan,
de nagyhangú szentenciázásnak mégis annyi szövetkezetünk
köszöni létét, keserü csalódásokat hozva fölültetett alapi-
tóinak.

Valóban megfoghatatlan, hogy miként lehet ilyen lég-
ből kapott abszurd dolgokat komoly meggyőződéssel hirdetni
és még inkább megfoghatatlan, hogy miként akadhat az
országban annyi, különben komolyan gondolkodó, de min-
denesetre a naivsáig hiszékeny ember, a ki az efféle
abszurd híreszteléseknek — könnyelműen fölül. Mert ezen
abszurd állítás a józan gondolkodással is, de a tapasztalati
tényekkel is vakmerően és homlokegyenest ellenkezik s
abszurd volta valósággal kézen fekvő. A tapasztalás éppen
ellenkezőleg mindenütt azt mutatta, hogy a *legcsekélyebb
forgalmu* hitelszövetkezet vezetése is szerénytelen mértékben,
tulon-tul igénybe vette azon hiszékeny idealistáknak a fele-
baráti szeretet és egyéb hasonló magasabbrendű erkölcsi
motivumok nevében mozgósított munkásságát és áldozatul
ajánlott szabad idejét, a kik ily szövetkezetek alapításába
valósággal belegrasztatván, azok tovább vezetésére erkölcsi
obligót vállaltak, s első lelkesedésük a napról-napra terhe-
sebbé váló teendők folytán lelohasztván, magukat — magya-
rán mondva — becsapva érzik.

És azt is megmutatta még a tapasztalás, hogy a *leg-
csekélyebb forgalmu* hitelszövetkezetnél is oly tömege jelent-
kezik a szükséges nyilvántartásoknak és elkönyveléseknek,

hogy az irodai teendők bármi primitív és bármi megbízhatatlan, de fáradságos ellátása, a beugrasztott alapítók teljes embernyi munkásságán felül, még fizetett, — de persze a posszibilis fizetés miniatür mértékéhez szabott kvalitásu — munkaerők alkalmazását igényeli.

A tapasztalás tehát azt mutatja, hogy a szövetkezetek sem adminisztrálhatók kevesebb munkával, mint a részvénytársulati pénzüintézetek. És ez csak nagyon természetes. Csak nem gondolhatjuk, hogy az adminisztráció és nyilvántartás komplikációja, tehát drágítása a nyereszkező részvényes intézeteknél cél és norma legyen; sem talán annyi ügyefogyottságot nem tételezhetünk föl ezen intézetekről, hogy el ne tanulták volna a szövetkezetektől a pénzüintézeti ügyvezetés azon mesésen könnyű módszereit, melyek szerint „*a legélénkebb forgalmu hitelszövetkezet összes ügyei és elkönyvelései sem igényelnek több időt, mint minden hét egy délutánját*“, ha ilyen csodamódszerek csakugyan léteznének s nem a lehetetlenségek országába tartoznának. Ez a kevés munkával járó adminisztrálás csakis azon esetben lehetséges és csakis azon esetben látható el — a humanizmus nevében — ingyen munkaerővel, ha a szövetkezet *valódi* céljai szolgálatára szoritkozik s nem lépi át a természetének és rendeltetésének megfelelő szerény kereteket.

Minthogy pedig a nagy feladatokra vágyó szövetkezetek nem adminisztrálhatók kevesebb munkával és kevesebb fáradsággal, mint a részvényes pénzüintézetek, nem is adminisztrálhatók olcsóbban, leszámítva az adókedvezményeket, a mik az életrealóság tekintetében számba ugysem jöhetnek, s végeredményökben elvégre is csak az adófizető közönség terhére esnek vissza.

De azt is megmutatta még a tapasztalás, hogy a szövetkezetek vállalati tőkéjét szolgáltató szövetkezeti tagok is csak úgy számot tartanak befizetett pénzüik megfelelő kamathozamára, mint akár a takarékpénzüári részvényesek az ő osztalékaikra, sőt a szövetkezetek is egyenesen ekként kontemplálnak.

Mindezeknek aztán igen természetes folyománya, hogy a hitelszövetkezetek is épp úgy, mint a takarékpénzü-

táruk, rá vannak utalva az adminisztráció itt is, ott is egyforma költségeit s a vállalati tőke itt is, ott is egyaránt megkövetelt hozadékát az adott és vett kamatok közt nagyon természetesen itt is ott is egyformán megszabandó különbözet útján teremteni elő, miért is *egyforma* pénzellátmányoztatás mellett a szövetkezetek *olcsóbbak*, mint a takarékpénztárak, nem lehetnek.

És ez magyarázza meg azon sajátos körülményt, hogy létező szövetkezeteinknél, melyeknél ezen kamatkülönbözet elég mérsékelten van fixirozva, ha vegyesforgalmuak és kisforgalmuak, s ha tehát üzleti nyereséményük csekély, csak nagyon elvétve találunk apró kölcsönöket, s leltáraikban 100 forintnál kisebb tétel alig-alig akad. Alig, mert a kisemberek apró kölcsöneit a *körülttekintő bírálat* ürügye alatt kénytelenek bíráló bizottságaik útján távol tartani maguktól, nehogy a nyilvántartásukkal járó munka és költség fölemészse a *nagyobb* üzletekből eredő nyereségüket. Már pedig ez a kényszerű eljárás kissé talán mégis csak ellenkezik a szövetkezetek vallott céljaival, és nagyon valószínűvé teszi azon föltevést, hogy a kis emberekre nézve is nagyobb áldás az a nyereszkesző takarékpénztári „részvénytársaság“, a mely bár 8% kamatra és a dologi kiadások fölszámítása mellett, de mégis kielégíti hiteligenyeiket, s kölcsöneivel megmenti a 100 és 500%-ra dolgozó áru-, termény- és munkauzsorától, mint az a tisztán 7 vagy 7½%-ot szedő filantrop szövetkezet, a mely nekik kölcsönt — nem ad. Nem ad és nem adhat, mert legitim ügyköre túllépésével munkakörében és önköltségeiben tulerjeszkedett.

És ez magyarázza meg azon további körülményt is, hogy szövetkezeteink, mivel nem részesülnek olcsóbb pénzellátmányoztatásban, mint egyéb hitelszerveink, de valamivel olcsóbban kölcsönöznek, mint a kisforgalmu vidéki takarékpénztáraink; — mihelyt forgalmuk túllépi azon kised határokat, melyeken túl a teendőik ellátására ingyen munkakerök többé nem foghatók, minden adómentességük dacára is egyre-másra takarékpénztárakká alakulnak át. Közepes forgalom mellett, közepes arányu hiteligenyekkel szemben kénytelenek lerázni a szövetkezeti forma bénító nyügeit,

mert a komoly forgalom komoly igényeinek csak így képesek megfelelni.

Szövetkezeteink tehát éppen azon *közepes* forgalmi dimenziókban lehetetlenek, melyeket a hiteligények tulnyomó országos átlagban való tömörülése leginkább tesz szükségessé. S tényleg — mint szövetkezetek — csak ott tudtak zöld ágra vergődni s csak ott tehettek számbavehető hasznos szolgálatokat, a hol vagy megmaradtak az apró üzletek miniatűr méreteinél, vagy pedig a hol forgalmuk az országos forgalmi átlagot meghaladhatta. Máskülönbén csak lézengenek és vergődnek s vagy fölszámolnak, vagy részvénytársulatokká alakulnak át. Mert a szövetkezeti formában a magasabb igényeket hasznosan szolgálni, céltevesztett hivatásukat betölteni, a magasabbrendű hitel-organismusoktól elrekvirált illegitim ügykörük szükségleteit ellátni képtelenek.

És ha már most felteszszük is azt a meg nem engedhető eshetőséget, hogy a takarékpénztárakban elhelyezett betéti milliók, — mondjuk felerészben, — rábizzák sorsukat a lenge hitelszövetkezetekre, és ha felteszszük továbbá azt a még lehetlenebb eshetőséget, hogy a további, még így is óriási összegekre rugó szükséglet valamely központi szövetkezeti organum emisszionálása útján előteremthető volna; ha tehát feltesszük azt a kézzelfoghatólag kizárt eshetőséget, hogy a szövetkezetek a szükséges pénzeszközökkel elláthatók lennének, s általuk a hatalmas takarékpénztári hálózat *helyettesíthető* lenne; ugyan micsoda nevezetes előnyök háramolhatnának ebből a hitelhasználó közönségre nézve?

Mert azt talán csak senki sem fogja kétségbe vonni, hogy ezek a kibocsátmányok minden esetre jelentékenyen nyomottabb áron, sokkal, de sokkal magasabb kamatfeltételek mellett találhatnak majd csak vevőt, mint a mily áron az eddig létező tekintélyes és legtekintélyesebb emisszionáló intézeteink *záloglevelei* árultatnak. És ha most azt látjuk, hogy ezen záloglevelek rentabilitása általában a $4\frac{1}{2}\%$ körül kulminál, akkor a reménybeli szövetkezeti emissziók $5\frac{1}{2}\%$ -nál csekélyebb rentabilitását még csak elképzelni is nagyon bajos. Ha már most ehhez az 5% -ot

mindenesetre lényegesen meghaladó kamatoztatáshoz hozzáteszszük még a kibocsátmányozás dologi költségeit, hozzá a központi kibocsátmányozó organum fentartási költségeit és szükségszerű nyereségét; nyilvánvaló, hogy még a legoptimisztikusabb számitással sem tételezhető fel, hogy a vidéki szövetkezetek az ilyen emisszionálás útján előteremtett pénzekből 6%-on alul volnának ellátmányozhatók. Hogy pedig ez a 6%-os pénz semmi áron sem juthat a szövetkezetekből 8%-on alul a gazda kezeibe, még a szövetkezetek teljes adómentessége mellett sem, az annyira természetes, hogy bizonyításra nem is szorul. Ezt eléggé igazolja a 6%-os ellátmányozás mellett ma is működő, és semmi adót sem fizető nem egy kisebb és közepes méretű szövetkezeteink azon gyakori példája, hogy a tisztán 8%-os kamattétel mellett kijövetelt nem találnak, s kénytelenek a kamatokon felül némi mérsékelt díjakat is szedni feleiktől.

A kik pedig a szövetkezeti kötvényemisszióktól várják a szorongatott mezőgazda üdvösségét, legyenek róla teljesen meggyőződve, hogy a vidéki takarékpénztárak már réges-régen felállítottak volna a maguk számára egy ilyen központi kibocsátmányozó intézetet, ha ezáltal adva lenne olcsóbb ellátmányoztatásuk lehetősége. Már pedig a takarékpénztárak egy ilyen irányu akciója bizonyára több sikerrel kecsegtethet, mint hogy ha a szövetkezetekre bázisoztatik egy ily kibocsátmányozás, mert a takarékpénztárak gazdag és tőkeerős testületének hitelképessége minden kétségen felül áll, s mindenesetre messze túlhaladja a szövetkezetek hitelképességét.

A mi pedig a szövetkezetek számára kontemplált teljes adómentességet illeti, nagyon is kétséges, hogy vajjon ezen kedvezmény haszna a gazdaközönség javára esnék-e? Mert ha az adófizető takarékpénztárak helye a nem adózó szövetkezetek által töltetnék be, ez a közadójövedelmek 5—6 milliónyi apadását jelentené, s mindenesetre kétséges, vajjon az ezen hiány eltüntetését célzó direkt vagy indirekt adószaporulat nem billenti-e le a mérleget, melynek másik serpenyőjében a szövetkezetek adómentessége folytán elért kamatnyereség áll. Különösen kétséges ez akkor, ha tekintetbe vesszszük, hogy a községi adminisztráció terhei ma

országszerte jobbára a kereseti adókat terhelik, s hogy a községek budgetjében a pénzügyi adótributuma képezi a legjelentékenyebb bevételi tételeket.

A takarékpénztári hálózatnak szövetkezetekkel való helyettesítése által nyilvánvalólag csöbörből-vödörbe esnek tehát csupán a mezőgazda, de sorsán nem esne ezáltal javítás, kamatterhein könnyebbedés. És a csöbörből-vödörbe esés még a legkedvezőbb eshetőség. A gazda helyzetében csak a legjobb esetben nem idézne elő semmiféle változást eme rendszerváltoztatás; míg azokban az esetekben, a hol érezhető változás járna nyomában, ez a változás hátrányos lenne a mezőgazdaságra nézve. *Mert ma a mezőgazdaság hitelszükségletének egy igen tekintélyes kvótája jóval a 8%-on alul, 7% mellett, sőt még kisebb kamattétellel is nyer kielégítést a vidéki takarékpénztárak útján; míg a takarékpénztárak kiküszöbölése s a szövetkezés általánosítása, és az ezen általánosítást feltételező szervezeti és pénzügyi egység folytán a valószínűnek ígérkező 8%-os minimum országszerte „általánossá” válnék, miáltal számos gazda jutna rosszabb helyzetbe, mint a minőben ma van.*

Kétségtelen tehát, hogy a szövetkezetek útján a gazda hiteligenyei nem nyerhetnek olcsóbban kielégítést, mint a hogy ma általában — az elitelendő ritka kivételek leszámításával — kielégítést nyernek; és az is bizonyos, feltétlenül bizonyos, hogy a szövetkezetek egyáltalában véve nem, és semmi áron sem volnának képesek a mezőgazdaságot ellátni azon óriási tőkékkel, melyekre annak szükségé van.

Ha pedig a mezőgazdaság beteg hitelügyeit megjavítani nemcsak óhajtjuk, hanem komolyan akarjuk is, le kell szállanunk a szövetkezetek vesszőparipájáról, s nem meg gondolatlan félrendszabályokkal és nem is ideális szférákban, hanem reális eszközökkel és a józan lehetőség határain belül kell az orvoslás módjait megtalálnunk. A külföldi agrárizmus szenvedélyeitől szuggerált gazdaközön-ségünknek be kell látnia, hogy vastagon téved, mikor a szövetkezetekben látja a mezőgazdasági hitelszervezet netovábbját, mert a szövetkezetekkel a mezőgazdasági hitel tág kérdésének csak egy igen csekély részecskéje nyerhet megoldást. Be kell látnia, hogy meddő munkát

végez, ha a szövetkezetek ügyében a gazdahitel megteremtése céljából fáradozik, mert e nehéz kérdés megoldását attól várnia ugyan nem lehet. Nem szabad többé komolyan vennie az afféle üres frázisokat, a minőkkel a gazdasági konstellációink közt lehetetlen ezen eszmét — reális érvek híján — oly buzgón cicomázzák föl fanatizált apostolai; s az érvek és tények rideg mérlegelése után, a létező viszonyokkal higgadt megfontolással vetve számot nem hihetjük el többé sem *Emőd*-nek, sem senki másnak, hogy ezekből a „gyöngye láncszemekből“ megalkotható lenne egy oly „nagy hatalmas kör“, mely megvéddesse a mezőgazdát az idők minden mostohasága, a sors minden fordulatai ellen. Mert az üvegkarikákból készült lánc, bármi számos láncszemet fűzzünk is egygyé nem lehet soha szilárd és erős. Csillogni, villogni fog a napfényben, sőt még a szemet is elkápráztathatja ragyogása, különösen ha reflektorokkal szórjuk rá a nap fénysugarait, úgy hogy az elkáprázott szem előtt fekete vaskarikák táncolnak majd a levegőben. De a törékeny alkotmány a legcsekélyebb ütésre széttörik, szertehull; ha felhő borul az égre, a csillogás-villogás menten megszűnik, és megszűnik a káprázat is, s a tisztán látó szem szilárdabb erősségeket kell hogy keressen mezőgazdaságunk romlással fenyegetett létérékei számára.

Mire törekedjünk?

A létért való küzdelem kiélesedett és sokszorosan megsúlyosodott századvégi harcában a gazdasági kérdések hova-tovább hatalmukba ejtik a kedélyeket, s fontosságuk és életbevágó voltak mind erőteljesebb kidomborodásával kezdenek háttérbő szorulni mindazon eszmeáramlatok, melyek hajdanta izgatták az embereket.

A gazdasági kérdések ezen sürgős előtérbe lépése nyomán a súlyos csapások özöne alatt roskadozó mezőgazdaság kérdése első helyre emelkedett a napi kérdések fölé. A válságában lappangó veszedelmek — melyekre ügyet is alig vetettünk eddig — a válságos állapot kiélesedésével mind fenyegetőbbben tornyosulnak közgazdasági életünk egére, s romlással fenyegetik minden egzisztencia gazdasági alapjait.

Ennek a veszedelemnek felismerése folytán a bizonytalanság kényelmetlen érzése szállja meg a kedélyeket, s aggodalmas figyelmezőssel fordul a mezőgazdaság felé a közérdeklődés.

Terjed és erősödik a vélemény, hogy a föld megmentése, hogy a mezőgazdaság jövedelmeinek fokozása elsőrendü közérdek, de érdeke külön-külön minden egyesnek is, bárminő jövedelemforrásokon alapuljon is egzisztenciája. És mivel ez a vélemény erőteljesen belegyökerezett a köztudatba, bátran elmondhatjuk, hogy Magyarországon ma minden nemzetgazda egyszersmind agrárius.

És ez a mindegyre szélesebb medret vajúó agrárius áram-

lat egységes abban a célban, hogy a veszedelmesen aláhanyatlott terményárak visszafejlesztésében, az árnívó illő fölemelésében keresi az aggasztó helyzetből való kibontakozást.

Ez az egységes cél, a depresszió okainak fölismerése s a célravezető eszközök tekintetében két nagy táborba sorozza a magyar agráriusokat.

Az egyik, és pedig a számbelileg erősebb tábor, melynek legtöbb tagjánál a küszöbön kopogtat a tönkrejutás régtől rettegett veszedelme, mely a létért folytatott hosszú küzdelmeiben keservesen tapasztalta az uralmon levő elemek rideg közönyét, és jogos panaszaival szemben tanusított süket érzéketlenségét, minélfogva végső elkeseredésében az indulatok martalékává lett, s az izgatásra válott fogékonnyá; ez az elkeseredett tábor nem hisz a gazdasági élet legprimitívebb igazságaiban és nem hisz a statisztika tapasztalataiban sem. Tagjait a szenvedélyektől szított dac nem engedi meghajolni a tények hatalma előtt, s így aztán az aranyvalutának, a börzespekulációnak s a nemzetközileg szövetkezett ingó nagytőke fondorkodásainak tulajdonítják az árdepressziót, és elég naivak elhinni, hogy akár a börzék, akár a fiandcierek, s ezek bárminő szövetsége elég erősek és elég hatalmasak lennének arra nézve, hogy lényegesen és tartósan alterálhassák a kereslet és kínálat áralakító örök erejének világérvényű hatásait. Ez a tábor a nemzetközi agrárius izgatás sodrába kerülván, nemzetközi egyöntetű elvek szerint szervezve, nemzetközi akciótól reméli a nyomott terményárak föllendítését, s harcra szólítja a mezőgazdákat a társadalom többi osztályai ellen.

A másik táborban azok a kisebb számú magyar agráriusok sorakoznak, a kik menten az izgatott agy fantaszta rémlátományaitól, a termelésnek a fogyasztás emelkedését messze túlszárnyaló megnövekedésében, s a tengerentuli verseny sürgős kínálatában ismerik föl az árcsökkenés egyetlen igaz és közérvényű okát. Ezeknek álláspontját fejtette ki *Tisza István*, midőn közhatalmi intézkedésekben jelöli meg az áremelés eszközeit, s a védvámokkal elszigetelendő fogyasztókörön belül, kedvezményárakat akar teremteni a honi föld termékeinek az idegen termelés produktumai fölött.

Ám a sürgős veszedelmek elhárítását sem az egyik, sem a másik táborból remélnünk nem lehet, mert oly eszközöket jelölnek meg a krízis orvosszerei gyanánt, melyeknek alkalmazása tul esik hatalmunk körén.

Mért ugyan mi eredményeket is várhatnánk attól a szélmalomharctól, melyet az első tábor hívei a „nemzetközi-leg szövethkezett ingó nagytőke“ képzelt rémei ellen akarnak indítani?

Bizhatunk-e annak a merész vállalkozásnak sikereiben, mely nem kisebb dolgok, mint az aranyvaluta, a spekuláció; és a tőzsdeintézmény megdöntését tűzte ki földatává? — Hiszen a bimetallizmus behozatala a gazdasági érdekek oly világközösséget föltételezné, a melyet az ezernyi különleges viszonyok ezernyi különleges érdekalakulásai beláthatatlan időközön belül tesznek lehetetlenné; a börzéken tanyázó spekuláció kiirtása pedig addig ugyan még csak el sem képzelhető, a míg csak számító önzés lakik az emberekben. Már pedig ez a tábor az aranyvaluta, a spekuláció s a börzék romtörmelékeiből akarja megépíteni a magyar agrárpolitika épületének alapjait.

De még a *Tisza István* agrikultur-védvámjait is csak félrendszabálynak kell tekintenünk, a melyre építenünk nem lehet. Nem lehet, mert termelésünknek az ország határain tul kell keresnie piacait, a hová hatalmunk el nem ér. Azt pedig *Tisza István* is konstatálja, hogy „*Magyarország mint különálló gazdasági terület hiában hozna be védvámokat*“, már pedig a közös vámterület eszméje Ausztria züllő állapotaiban mind jobban elhomályosodik, s felbomlása örökös damokleskardként lebegne mezőgazdaságunk felett. Így aztán a közös vámterülettel kombinált védvám is csak igen roskatag támasznak ígérkezik. De másrészt a veszedelem sokkal inkább körmünkre is égett, hogysesem a segedelemmel még esztendőközön át késlekedni lehetne.

Ily viszonyok között egy igazi segítség marad csak fõnn a magyar mezőgazdaság számára, és pedig az, hogy a termelés költségeinek leszállítása utján versenyképessé tétessék azzal a tengerentuli termeléssel, a mely ma a véstetjes gabnaárakat diktálja, s a mely felett a fogyasztópiacok közelsége folytán amugy is jelentékeny előnye van.

Ez a segítség aztán gyökeresen megörvösölné mezőgazdaságunk betegségeit s gazdasági továbbfejlődésünknek s megizmosodásunknak minden irányban szilárdan vetné meg alapjait.

És mért ezzel a segítséggel kétségkívül el van háritva az alacsony terményárakból származott veszedelem, meg kell hoznunk ezt a segítséget mezőgazdaságunk számára feltétlenül és minden áron; és meg kell hoznunk nemcsak azért, mert azt a közszükség s a közérdek akként parancsolja, hanem azért is, mert meghozatalának kulcsa kézeinkben van letéve, s mert az minden más osztály érdekeinek sérelme nélkül megvalósítható.

A termelési költségek ilyenén leszállítása éppenséggel nem lehetetlen feladat, sőt mondhatni, nagyon kevés jóakarát árán is elérhető. Nem sokkal igényel többet, mint hogy tultegyük magunkat bizonyos kényelmi szempontokon és bizonyos megrögzött előítéleteken.

A 6 frtos budapesti buzaár, — a többi termények ára pedig ezután igazodik — körülbelül azon minimumnak tekinthető, a melynek paritásán a bárhol és bárminő kedvező konjunkturák közt termelt búzát még veszteség nélkül lehet az európai piacokon értékesíteni. Az árdepresszió pedig a 6 frtos buzaárban hihetőleg elérte már azt a legvégső határt, a melyet tullepnie többé nem lehet; s minthogy a 8 frtos buzaárát mezőgazdaságunk már elviselheti, és pedig elviselheti minden veszedelem nélkül, — csupán ezt a mázsánkénti 2 frt különbözetet kell az *improduktív* termelési költségeknél megtakarítanunk s a mezőgazdaság prosperitása a legkedvezőtlenebb áralakulások esetére is biztosítva van.

A termelési költségek ilyenén leszállítására kétféle expediens kínálkozik, a melyeket karöltve kell majd alkalmaznunk.

Az egyik mód az adómérséklés, a mely eszmével pénzügyi politikáknak előbb-utóbb meg kell barátkoznia. És pedig meg kell barátkoznia, még mielőtt a kényszerűség vezetné reá, mert a fiskális érdek is megköveteli, hogy a kimerülés symptomáit feltüntető jövedelemforrások helyett más adóalapokról sürgősen gondoskodjék. A mező-

gazdaságra sulyosodó horribilis közterheken okvetlenül könnyíteni kell, mert különben összeroskad a példátlanul fölszigázott adóterhek alatt. Hogy ez elkerültessek, az önkéntes adókban, a progressiv alapon szervezendő luxusadókban kell a megfelelő kárpótlást beszerezni, mert nem igazság, hogy az fizesse az adókat, a ki éhezik, hanem fizessen az, a ki duskálkodik. A magas földadó méltányos volt addig, a mig nagy jövedelmet hajtott a föld, ma azonban fölháborítólag igaztalan.

A földadók mérséklése oly kívánság, mely a legnagyobb mértékben méltányos és igazságos, mert ha adókedvezményekkel és adómentességekkel ruházunk fel mindenféle ipari vállalatokat, subvenciókat és prémiumokat juttatunk dusan jövedelmező commerciális vállalatoknak; miért legyen akkor éppen a föld adókkal agyonszípolyozva, még pedig hozzá oly válságos helyzetben, a minőben ma van? Midőn jövedelme ugyszólván semmi sincs s a tönk integet felé. A ki szemben az adómentességekkel, a subvenciókkal és a prémiumokkal megtagadja ezen kívánság jogosultságát, az valósággal provokálja azokat a szenvedélyes kifakadásokat, melyek az ingó tőke *tulkapásait* ostromolják, noha legfeljebb politikai tulkapásokról lehetne ez érdemben szót ejteni.

De sokkal hathatósabb módja a termelési költségek leszállításának és sokkal csekélyebb akadályokba is ütközik az a rendszabály, ha egy racionális, a teóriák nyakatekert észjárásától emancipált, s a való élet szükségéi szerint berendezendő bankpolitika kereteiben biztosítjuk a mezőgazdasági termelés produktivitásának jelentékeny tulsúlyát. a a felhasznált hiteltőkék kamathozama felett. Ha a mezőgazdasági hitel szervezésében oly olcsó pénzeszközökről gondoskodunk mezőgazdaságunk számára, hogy az a minimális terményárak mellett is sikerrel versenyezhesen a tengerentuli produkcióval. A mezőgazdaság hiteligenyeinek mindenek felett olcsó kielégítéséről, mint a menekvés egyetlen lehető módjáról, még azon esetben is gondoskodnunk kellene, ha az csak jelentékeny áldozatok árán és különös erőmefeszítés mellett volna elérhető. A veszedelem, mely a mezőgazdaság krachjával egész közgazdasági és

társadalmi életünket fenyegeti, oly nagy és oly ijesztő, hogy elhárítására semmiféle rendkívüli intézkedésektől sem szabadna visszariadnunk. És annál kevésbbé van kitérésnek helye a radikális segítség ezen kényszerű követelménye elől, midőn az olcsó mezőgazdasági hitel ideáljának ily megvalósításához sem rendkívüli intézkedések, sem áldozatok, sem erőmegfeszítések nem szükségesletnek, hanem csak annak a nagy hazugságnak a megszüntetése, melylyel az Osztrák-magyar bank — sub titulo magasabb hitelpolitika — nyomorgatja mezőgazdaságunkat, megtagadva annak hitelképességét. Megtagadva a prolongáció jogosultságát, megtagadva a 92 napnál hosszabb termelési processzus bankhittel való támogatásának megengedhetőségét, s megtagadva a mezőgazda fizetési kötelezettségének a bankjegyforgalom fedezésére alkalmas voltát. Ezek ellen a frivol hazugságok ellen tegyen a gazdaközönség erélyes óvást, midőn majd a bankügy a parlamentben ma-holnap szőnyegre kerül. Bármiként dőljön is el a jegybankkérdés, a bankszabadalom feltételeinek precizirozásában meg kell tisztitanunk hitel-életünket az eddigi bankpolitikának megrögzött, s a mezőgazdaság romlását előidézett ezen veszedelmes és céltalan, s a való élet által lecáfolt sallangjaitól, melyeket csak a korlátoltság makacssága tudott fentartani, s vesztünkre felerőszakolni.

Mezőgazdaságunk mai súlyos viszonyai közt többé meg nem engedhető, hogy a jegybankszabadalom által az országra rótt *kényszerkölcsön* továbbra is egy szűkebb érdekkör monopóliuma maradjon. Erélyesen kell követelnünk, hogy ezen kamatnélküli ingyenes kényszerkölcsönből a mezőgazdaság hitelszükséglete is kielégítést nyerjen.

A bankjegyforgalom tetemes részében ma is a mezőgazdaság tartozásain alapul. Nincs tehát semmi létjoga annak a kárhozatos játéknak, melyet az Osztrák-magyar bank az ő élettelen teóriáival művel, midőn fennen proskribálja az agrárváltókat, hogy aztán ugyanazokat a kiváltáságot közvetítők kezeiből komoly fontoskodással kommerciális papírok gyanánt számítolja le.

A jog és az igazság, a szükség és a tornyosuló veszedelmek egyaránt megkövetelik, hogy az olcsó és leg-

olcsóbb hitel áldásaiban mezőgazdaságunk sürgősen részesíttessék; s hogy a jegybank ne titokban és leplezve, ne tagadva és kerülő utakon, — tehát drágán, hanem nyíltan és hivatásszerűleg, s olcsón szolgálja mezőgazdasági termelésünket.

A föld termőerejében rejlő elévülhetetlen gazdasági érték oly feltétlen biztosságot, oly szilárd garanciát nyújt a hitelezőnek, melynél fogva a mezőgazdaság — minden egyéb közgazdasági tényezők háttérbe szorításával — legelső sorban formálhat a legolcsóbb hitelre jogot. Mert nem az arany és ezüst, s nem is a világforgalom ezernyi egyéb cikkei és javai képezik az adósságok legbiztosabb fedezetét hanem a tápláléktermő föld; és mert a valódi pupilláris garancia, az elévülhetetlen igaz örök érték — a kenyér.

Arra nézve megegyezik mindenenk véleménye, hogy a mezőgazdasági hitelügy állapota éppen nem rózsás, s hogy sürgős rendezést és javítást igényel. Annak a sürgős buzgólkodásnak és jókodásnak azonban, melyet ez irányban tapasztalunk, korántsem talán a hitelügyek elfajultságig romlott állapota az indító oka, hanem az a józan megismerés, hogy a mezőgazdasági válságnak itt van az Achilles-sarka, hogy a válság rémét itt lehet megragadnunk, hogy a segítség lehetősége itt van csak hatalmunkban és hogy az orvoslás kezügyünkbe is leginkább itt esik.

Nem vezethet azonban célhoz az olyan buzgólkodás, mely a háztetön akarja kezdeni az építkezést; nem pedig az alapokon. Mely a hitelt kiszolgáltató végső szervezetek megrendszabályozásával, vagy újabb szervezetek létesítésével akarja a gazdára sulyosodó magas kamatterheket mérsékelni, a helyett hogy olcsó pénzforrásokat igyekezne nyitni a mezőgazdaság számára, a mi nélkül a kitűzött cél semmikép el nem érhető.

Be kell látnunk, hogy nem a hitelkiszolgáltató és nyilvántartó szervezetekben rejlik a gazda drága hitelének rákfenéje, hanem hiteléletünk felső kormányzatában. Hogy nem egy újabb hitelszervezeti hálózat létesítése útján érhető el az olcsó gazdahitel hön sóvárgott ideálja, hanem csakis olcsó pénzforrások teremtése által.

A létező takarékpénztári szervezet oly egészséges

alapon, s oly egészséges irányban fejlődött, s oly kézenfekvő előnyei vannak a szövetkezetek felett, hogy helyébe jobbat, célravezetőbbet alkotni nem tudnak. Főlöszleges tehát új hitelintézeti hálózat megteremtésén fáradoznunk, mert a kivánt célt a létező intézetekkel közelíthetjük meg leginkább, csak gondoskodjunk számára olcsó pénzforrásokról.

Ily olcsó pénzforrás felől pedig csak egyetlen egyről rendelkezünk, és ez a jegybank, melynek szabályozása éppen most küszöbön vagyton.

A tovazülés meggátlására s az egészséges állapotok tartós helyreállítására imhol kínálkozó ezen egyedül célravezető alkalmat semmi szín alatt sem szabad tétlenül elszalasztanunk.

A bankügy elintézésében és annak kereteiben meg kell oldanunk a gazdahitel rég vajudó kérdését is.

A régi copfokkal szakítanunk kell, a régi sablonokat el kell takaritanunk, az avult felfogásokat le kell győznie a törvénybontó szükség követelményeinek. Nem szabad többé megengednünk, hogy a jegybank — legyen az bár közös, vagy önálló magyar — „*bármínő teóriák kedvéért*“ ezentul is „*megtagadja azt a védelmet, melyre mezőgazdaságunknak feltétlenül szüksége van,*“ és hogy a mezőgazdaság természetével ellenkező üzletelveket inauguráljon. A szabadalom ára fejében biztosítanunk kell a legmesszebbmenő előnyöket a mezőgazdaság hiteligenyei számára.

Követelnünk kell, hogy a földművelő Magyarország jegybankja lépjen közvetlen összeköttetésbe azokkal a hitelszervekkel, melyek a gazdát közvetlenül kiszolgálják, s hogy szünjék meg végre érvényesülni az az ostoba aggodalmaskodás, melyet az Osztrák-magyar bank ez irányban minden ok nélkül tanusított. Követelnünk kell, hogy a gazdát szolgáló ezen intézeteket lássa el ezentul a jegybank olcsó és elegendő eszközökkel, s ismerje el a huzamos hitelhasználat, s a mezőgazdasági termelés természetéből folyó prolongáció jogosultságát. Követelnünk kell, hogy füzze egy szoros köteléke vidéki pénzintézeteinket, s azok kellő ellátmányozása tétessék törvényszabta kötelességévé.

Az elegendő ellátmányozás biztosítása pedig elérhető azon módon, ha az agrárhitel céljaira kontingentáltatik egy bizonyos, — magasra szabandó összegű — mondjuk 100 vagy 150 millió forintnyi bankjegyforgalom, mely az agrárhitelt szolgáló vidéki pénzintézetek számára, kellő vinkulumok mellett, mindenkor rendelkezésre álljon.

Ugyancsak a banktörvénynek kell megszabnia az ezen első sorban agrárius hitelintézeteink által az ellátmányoztatás fejében a banknak fizetendő kamatok százalékos fix magasságát, úgy hogy a mindenkori ellátmányozás a pénzpiac nemzetközi esélyeitől és krachjaitól független legyen. És intézkednie kell a banktörvénynek az iránt is, hogy ezen kedvezmény hasznait csakugyan a hitelhasználó gazdaságosság élvezze, a mit elérhet akként, ha egyben megszabja, hogy a bankszerű ellátmányozás kötelekébe belépő pénzintézetek mily maximális kamattételekkel kölcsönöz-
hessenek.

A mezőgazdaságunk hitelszükségletét ellátó vidéki pénzintézeteink összes visszleszámitolási szükséglete 80 millióra rug, a többi szükségletet saját eszközeikkel fedezik. De mert ennek a 80 milliónak az átlagára irányítja a betéti kamatlábat is s ekként ez szabja meg egyéb eszközeik átlagárát, csupán ennek a 80 milliónak olcsó kamattétel mellett való előteremtése és folytonos rendelkezésre tartása szükségeltetik arra nézve, hogy az országserű kölcsönkamattypus jelentékenyen devalválható legyen.

80 usque 100 millió forint kényszerkölcsönt Magyarország mindenkor megbir, ha eddig is megbirta fönnakadás és disagio nélkül a bank- és államjegyek 1000 milliónyi kényszerforgalmából rá eső hányadot. Ha 100 milló forint erejéig tartunk kényszerforgalmu pénzjegyeket, pláne bankjegyeket forgalomban, kétségtelen, hogy ezen pénzjegyek miundenkor teljes értékűek lesznek. Ebben tehát nem rejlik pénzügyi politikánkra nézve semmiféle veszedelem és az ily intézkedés nem is érinti a financiák cirkulusait. Nem is lehet tehát ezen kívánságot semmi elfogadható alapon megtagadni, ha csak nem a holdkóros bankelméletek alapján. De remélhetőleg ezek a teóriák nem lesznek oly hatalmasak, hogy kedvükért a magyar mezőgazdaságot oktanul

rombadőlni engedhessük. A teóriák félrelökését a tények hatalmas követeli, a mely keresztülgázolt ezeken a kendőzött igazságokon, s a természetellenes állapot átkait beigazolta.

A jegybank különben kényszerforgalom nélkül is betöltheti ezen kívánságot, mert hisz a hiteligenyek ma is általa nyerne kielégítést, csak hogy nem közvetlenül, nem olcsón, hanem kerülőutakon és drágán.

De ha a valutarendezésben s a készfizetések felvételében reménykedők a jegybank készfizetőképességének veszélyeztetését látnák egy oly rendszabályban, mely a mezőgazdaság hitelszükségletének kielégítését a jegybank kötelességévé teszi, még akkor is el lehet érni a mezőgazdaság bankjegykibocsátással való olcsó ellátmányoztatását, és pedig akként, hogy a mezőgazdaság számára egy külön jegykibocsátó bankot állítunk föl.

Ha ennek a külön mezőgazdasági jegybanknak teszem fel 150 millió forintnyi bankjegyek kibocsátására adatnék jogosultság, — a mely összeg az olcsó gazdahitel megvalósítására unos-untig elegendő; — ha kikötnék, hogy ezen bankjegyek csakis a részvénytársulati vidéki pénzüzetek által hozhatók forgalomba, a mely intézeteink együttvéve 70 milliót meghaladó tartalékok fölött rendelkeznek; ha maga a jegykibocsátó bank szorgos állami felügyelet alatt tartatnék s a bank kötelékébe lépő intézetek — és ugyan melyik nem lépne abba be? — viszont a bank részéről ellenőriztetnének behatóan; ha a vidéki pénzüzetek kölcsönüzleteinek fejlesztése akként befolyásoltatnék, hogy azok minél nagyobb arányokban biztosítsanak jelzálogilag (nyílt hitel jelzálogos fedezettel), a mint hogy takarékpénztáraink kölcsönálladéka ma is jelentékeny hányad erejéig vannak jelzálogilag is biztosítva, és ha a jegykibocsátó bank maga is jelentékeny, mondjuk 20 milliónyi alaptőkével szerveztetnék: kell-e akkor vajjon tartanunk tőle, hogy a kibocsátó bank s a közvetítő intézetek törzsvagyonában ekként teljes összegéig fedezve levő ezen agrárius bankjegyforgalom nem lesz teljes hitelű? Képzelihetünk-e vajjon egy szilárdabban bázisozott bankjegyforgalmat, mint a minő ez a teljesen fedezett és jórészt jelzálogilag is biztosított bankjegyforgalom lenne? És valószínű-e vajjon,

hogy egy ilyen elvégre is szerény méretű hitelpapirforgalom — a mennyiben az állami és közpénztárak ezen pénzjegyeknek készpénz gyanánt való elfogadására köteleztetnének — csorbíthatná, és hátrányosan befolyásolhatná a $3\frac{1}{2}\%$ -os rentéig megérett, megszilárdult magyar államhitelt?

A mezőgazdaságnak bankjegyhittel való illetén ellátása ellen a legcsökönyösebb doktriner merkantilistának sem lehet tiltakoznia. Mert egy ilyen elkülönözött, speciálisan agrárjegybank érintetlenül hagyná az ideális aranyváltás jegybank operációit, sőt inkább a mezőgazdaság elvonása által még csak jobban biztosítaná amannak exkluzív komerciális jellegét.

És nem állhat meg az az esetleges ellenvetés sem, hogy egy ily külön agrárjegybank alaptökéjének előteremtése legyőzhetlen akadályokba ütköznék. Ez éppenséggel nem valószínű. De ha így állna is a dolog, a cél akkor is elérhető, mert az agrárcélok szolgálatára felállított „Magyar Agrár- és Járadékbank“ ezen jegykibocsátás céljaira bizonyára könnyű szerrel megnyerhető és berendezhető lenne.

Minthogy pedig az annyit hánytorgatott és közszükségnek általánosan elismert olcsó mezőgazdasági hitel más-ként, mint olcsó pénzforrások megnyitása által meg nem valósítható; és minthogy más olcsó pénzforrást, mint az államhitelben gyökerező bankjegykibocsátást nem áll hatalmunkban előteremteni: a bankügy küszöbön álló rendezé-vel meg kell végre oldanunk ezen halasztást immár nem tűrő égető kérdést. A banktörvényben meg kell nyitnunk a bankhitelt a mezőgazdaság számára minden áron, akár az egyetlen jegybank kereteiben, akár egy külön mezőgazdasági jegybank szabadalmazása útján. Más mentéség nincsen mezőgazdaságunk számára.

Az olcsó mezőgazdasági hitel a mezőgazdasági krízis legradikálisabb orvosszere. Ennek tudatától át van hatva minden magyar agrárius, ennek közismert voltát eléggé igazolja az a széleskörű serénykedés, melyet a hitelélet terén tapasztalunk. Csak az a baj, hogy céltalan utakon haladtunk ezen ideál felé, s irreális játszi eszközökkel törekedtünk a cél megvalósítására.

A bankszabadalom lejártával megnyilik előttünk az alkalom érvényt szerezni ezen törekvéseknek, s ezáltal megmenteni a bukástól ingadozó mezőgazdaságunkat is.

Erre a célra tömörüljön tehát, ha ellenállásra talál, a magyar mezőgazdák tömör falanxa, mert az olcsó hitel kivívásával jövendő egzisztenciáját vivja ki, nélküle pedig biztos bukásának menne elébe.

Bajaink gyökeres orvoslása csakis a hitelszervezésre irányuló egy ilyen erélyes akciótól várható. A védvám, az adóreform, a hiteltörvénykezés javítása csak kiegészíthetik ezen akciót, de a nagy célra, a mezőgazdaság megmentésének elérésére önmagukban elégtelenek.

És ez az akció a legkedvezőbb auspiciumok közt volna megindítható. Semmiféle érdek sem szólal fel ellene, s legfeljebb csak doktriner teoretikus akadémikusokkal találkozhatnak. Hogy pedig a teóriák tulhajtása nem mindig üdvözítő, s hogy nem helyes azokat a gyakorlati élet rovására is felerőszakolni, annak hangoztatásába kezd mind sűrűbben hallhatóvá lenni. Nemcsak *Tisza István* itéli el a teóriák feltétlen uralmát, a ki azok merev alkalmazását egyenesen hazaárulásnak bélyegezi, hanem miniszteri szék-ből is hallottunk már még *Bethlen András* gróf ajkairól oly nyilatkozatot, hogy „*a kormánynak nem szabad a teóriák mögé bujva elzárkózni ama köteleességek elől, melyeket a viszonyok rá rótnak*“. És ugyan van-e valami okunk kételkedni az ilyen és hasonló nyilatkozatok teljes őszinteségében?

A teóriák előtt nem szabad tehát leraknunk a fegyvert, a szükség szava kell, hogy erősebb legyen amazoknál.

Kormány és törvényhozás, minden politikai párt és minden közgazdasági tényező egyaránt rettegi azt a veszedelmet, mely a mezőgazdaság válságában Magyarországot fenyegeti; és mélyen át van hatva a meggyőződéstől, hogy minden rendelkezésre álló eszközt mozgósítani kell a mezőgazdaság megmentésére. A gazdaközönségnek csak az iniciatívát kell megadnia, s meg kell jelölnie, — de aztán impozáns egyértelműséggel a segítség azon reális eszközeit, melyek felől rendelkezünk hatalmunkban áll.

Ha a gazdaközönség hangos szóval követeli egy mező-

gazdasági jegybank felállítását, vagy pedig a jövődjegybank agrikultur irányu berendezését, kétségtelenül el is fogja érni azt. Minden számottevő faktor részvétellel ismeri el bajainkat, őszintén rokonszenvez igaz ügyünkkel s telve van jóakarattal irányunkban.

Ily viszonyok között kérnünk kell csupán, és minden, a mi megadható — megadatik.

Békés-Szent-Andráson, 1898 január havában.

